

Esad Kurtović

HISTORIOGRAFSKA LITERATURA O SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI OBJAVLJENA U ZEMLJI I INOSTRANSTVU (1980.-1998.)

Ponudeni okvir razmatranja dostignuća historiografske literature o srednjovjekovnoj Bosni sastavnim je dijelom dva perioda. Iako temeljne vrijednosti ne podliježu detaljnijim periodizacijama, historiografska produkcija razvojno, u svome prvom dijelu, negdje do sredine ovog razdoblja, pripada jednoj od faza ranijeg perioda sagledavanja, a drugi dio, uveliko opterećen aktualnim dešavanjima, u kojima se i danas djeluje, pripada međuprostoru sa izraženim preispitivanjima, zatvaranjima i definiranjima. Najveći dio produkcije drugog perioda prate zatvaranja aktualnog vremena, pa i bukvalna, i otežavajuća je okolnost njenog sagledavanja i vrednovanja. Dodatnom opterećenju pripada nedostatak parcijalnih pregleda praćenja dostignuća o proučavanju bosanskog srednjovjekovlja u samoj Bosni i Hercegovini.¹ Odsustvo stručne recenzije doprinosi činjenici da se neki i ovdje spomenuti radovi prvi put promoviraju u Bosni i Hercegovini. Izraženi nedostaci i nenamjerna ispuštanja, naročito iz drugog perioda ovog razdoblja, daju osmišljenost međuprostora kojim je vrijeme u kojem se djeluje, bez ikakvih metodoloških pretenzija, i označeno.² Višestruk

1. Kao što je to rađeno pred ranije sagledavanje: ĆIRKOVIĆ S., *Bosnie, Moyen age*, "Historiographie Yougoslave 1955-1965", Beograd 1965, 103-112; ĆIRKOVIĆ S.-ŽIVKOVIĆ P., *Bosnia in the Middle Ages*, The Historiography of Yugoslavia 1965-1975, Belgrade 1975, 95-100; ISTI, *Desetgodišnji rezultati istoriografije o srednjovjekovnoj Bosni*, Pregled 66/5, Sarajevo 1976, 561-568. Dobre preglede za druge sredine i tematike pružaju primjerice, BUDAK N., *Hrvatska historiografija o srednjem vijeku (1975-1985)*, HZ 40, Zagreb 1987, 1-21; AGIČIĆ D., *Hrvatska historiografija u posljednjih godinu dana (jesen 1995.-ljetu 1996.)*, Radovi Zavoda 29, Zagreb 1996, 288-294; MIŠIĆ S., *Pregled srpske medievistike 1990-1995*, JIČ 24/1-2, Beograd 1996, 189-192, te iscrpno, VUJADINOVIĆ Ž., *Prilog istoriji istoriografije o Crnoj Gori (osvrt na radove od 1989 do 1997)*, JIČ 25/2, Beograd 1997, 173-210. Iznimno, u ocjeni razdoblja ističe se pristup, LOVRENOVIĆ D., *Bosanski mitovi*, Erasmus 18, Zagreb 1996, 26-37.
2. Aktualna zatvorenost ima za rezultat činjenicu da sve zajedno za rad otvorene biblioteke u BiH nemaju kompletnu historiografsku produkciju relevantnu za ovo razdoblje, a primjera

značaj ovakvog sagledavanja pokriven je njegovim delegiranjem i održavanjem, a ponuda na ovom mjestu pretendira na otvaranje rasprave. Radni materijal je pretpostavio elaboraciju na znatno većem broju strana i činjenica je da bi se u referatskoj podlozi moglo angažirati i do desetak autora.

*

U ovom razdoblju održano je više naučnih skupova na kojima su razmatrane medievalne teme ili širi vremenski okviri sa zapaženim učešćem medievalista. Najveći dio je i objavljen. Na početku bi se moglo istaći da su objavljeni rezultati nekih skupova iz ranijeg perioda: Simpozijum o Vlasima iz 1973. (Sarajevo), Bogumilstvo na Balkanu iz 1979. (Skoplje), a čitavo razdoblje premašuje pojava kompletnijih rezultata skupa o rudarstvu i metalurgiji iz 1973. (Zenica), koji je objavljen tek ove godine.³ Svojevrsni prelaz čini posljednje savjetovanje o historiografiji 1945.-1982., koje je ne samo pratilo i ocjenjivalo dotadašnje rezultate nego i uobličavalo razvoj medievalistike u ovom razdoblju.⁴

Zapažen skup posvećen trebinjskoj biskupiji održan je 1984.g.⁵ Nekoliko referata sa skupa o Mileševi bilo je posvećeno i njenom značaju u historiji srednjovjekovne Bosne i Huma.⁶ Zemaljski muzej u Sarajevu bio je organizator skupa o Bosni i Hercegovini u tokovima kretanja jugoistočne Evrope 1988., s više dobro pripremljenih referata s tematikom iz srednjeg vijeka.⁷ Obilježavanje 800-godišnjice povelje Kulina bana, 1989., proteklo je s nizom kvalitetnih saopštenja na upriličenom skupu Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, ali i kritikom nekih segmenata po pojavi publikacije.⁸ Značajnim temat-

radi, temeljnije historiografske monografije iz, za BiH otvorenijeg susjedstva, Hrvatske, nisu stigle u sarajevske knjižare.

3. *Simpozijum: Vlasi u XV i XVI vijeku*, Radovi ANU BiH 73, Odjeljenje društvenih nauka 22, Sarajevo 1983; *Bogumilstvo na Balkanu i svetlinata na najnovite istraživanja*, SANU - MANU - ANU BiH, Skoplje 1982; *Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka*, Izdanja Muzeja grada Zenice, Zenica 1999.
4. Referat D. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ (*Srednji vijek*, 31-36), te diskusije P. ŽIVKOVIĆA (126-131) i I. VOJEA, (142-145), *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945-1982)*, Posebna izdanja ANU BiH 65, Odjeljenje društvenih nauka 12, Sarajevo 1983.
5. *Tisuću godina trebinjske biskupije*, SV 2, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo 1988.
6. *Mileševa u istoriji srpskog naroda*, SANU, Naučni skupovi 38, Odeljenje istorijskih nauka 6, Beograd 1987.
7. *Bosna i Hercegovina u tokovima istorijskih i kulturnih kretanja u jugoistočnoj Evropi*, Zemaljski muzej, Sarajevo 1989.
8. *Osamsto godina Povelje bana Kulina*, Posebna izdanja ANU BiH 90, Odjeljenje društvenih nauka 23, Sarajevo 1989. Pored niza kvalitetnih doprinosa, elaboracija prisustva G. Čremošnika u proučavanju povelje bila je zanemarena. Uporedi kritiku, GRDINA I., ZČ 44/2, Ljubljana 1990, 305-309; VOJE I., *Delež Gregorja Čremošnika pri proučavanju ekonomske zgodovine srednjeveškega Dubrovnika in balkanskih držav*, na istom mjestu, 278-284.

skim okvirom migracionih kretanja u Bosni i Hercegovini skupom 1989. u Sarajevu predstavljena su i dostignuća nekolicine medievalista.⁹ Prisustvo srednjovjekovne Bosne kroz okvire Kosovske bitke 1389. sastavnica je niza referata podnesenih na skupovima povodom njene 600 godišnjice, u Prištini, Beogradu, Zagrebu. Rezultati simpozija održanog u Sarajevu nisu objavljeni.¹⁰ Vjerski odnosi temeljitije su praćeni skupom o kršćanstvu srednjovjekovne Bosne.¹¹ U 1991. održan je u Sarajevu zapažen skup s nizom značajnih referata posvećen sedamstogodišnjem prisustvu franjevaca u Bosni.¹² Iste godine jedno okupljanje struke u Sarajevu bilo je posvećeno šestotoj godišnjici smrti bosanskog kralja Tvrtka I Kotromanića. Kompletni rezultati nisu još objavljeni.¹³

U otežavajućim okolnostima, ratnih godina u Bosni i Hercegovini, većina skupova širi su tematski okviri u kojima je razmatrano i bosansko srednjovjekovlje. Karakterizira ih ograničenost prisustva medievalista iz različitih sredina, a i mali broj referenata uspijevao je prevazići opterećenja vremena u kojem se djeluje. Njihovi dometi i rezultati većinom su skromniji u odnosu na temeljna dostignuća ranijeg perioda.¹⁴ U Beogradu je održan zvanično prvi skup

9. Migracioni procesi i Bosna i Hercegovina od ranog srednjeg vijeka do najnovijih dana - njihov uticaj i posljedice na demografska kretanja i promjene u našoj zemlji, 26. i 27. X 1989, u Sarajevu, *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Institut za istoriju i Institut za izučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo 1990.
10. Proširen referat sa skupa objavio je ĆIRKOVIĆ S., *Percepcija ishoda Kosovske bitke*, IG 1-2, Beograd 1994, 7-14, kao i, KOVAČEVIĆ-KOJIĆ D., *O učešću bosanskog odreda u Kosovskoj bici*, Naši dani 36/970 Nova serija 40, Sarajevo 23.VI 1989; NILEVIĆ B., *Prilog karakterologiji bosanskog srednjeg vijeka*, Prilozi XXV/27, Sarajevo 1991, 11-18.
11. *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne*, SV 4, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo 1991.
12. Najveći dio referata sa skupa o 700-godišnjem prisustvu franjevaca u Bosni objavljeno je u, *Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291.-1991.*, (zbornik radova), FTS, Samobor 1994. Neki referati su naknadno objavljeni: KOVAČEVIĆ-KOJIĆ D., *Franjevci u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne*, Radovi HDZU III (1995), 33-44; NILEVIĆ B., *Odnosi srpsko-pravoslavnog sveštenstva i franjevaca u Bosni i Hercegovini do početka XVII. stoljeća*, BF III/4, Samobor 1995, 99-113; JALIMAM S., *Odnos franjevaca i dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, BF V/8, Sarajevo 1998, 194-203.
13. Sa skupa o Tvrtku I, dio saopštenja S. Džaje, S. Ćirkovića, M. Brandta i D. Lovrenovića, objavljen je u Prilogu Odjeka, *Šest stoljeća od smrti bosanskog kralja Tvrtka I*, Odjek 44/17-18, Sarajevo 1991, 7-9., a neka su objavljena zasebno, JALIMAM S., *Rubne bilješke o dominikancima i katoličkoj crkvi u doba Tvrtka I. Kotromanića*, BF VII/11, Sarajevo 1999, 150-160.
14. O Livnu je skup održan 1992., *Livanjski kraj u povijesti*, Split-Livno 1994; o Sarajevu 1993, *Prilozi historiji Sarajeva*, Orijentalni institut - Institut za istoriju, Sarajevo 1997; o urbanom biću 1995, *Urbano biće Bosne i Hercegovine*, Institut za istoriju-Međunarodni centar za mir, Sarajevo 1996, a s obzirom na srednji vijek, ispod nivoa o Neumu, u Sarajevu 1993., "Neum i bosansko primorje", Sarajevo 1994. Za skup o Neumu i bosanskom primorju uporedi kritiku, ANČIĆ M., CCP XIX/36, Zagreb 1995, 110-115.

o bosanskohercegovačkoj prošlosti na kojemu su podneseni i zapaženi referati o bosanskom srednjovjekovlju.¹⁵

Prisustvo bosanskog srednjovjekovlja na poslijeratnim skupovima nosi značajke ratnog perioda, ali i vidnog napredovanja u pokušajima prevazilaženja različitih opterećenja. U Sarajevu su održani skupovi s temom Bosna i svijet, te o fra Andelu Zvizdoviću, a u Jajcu jedan skup je posvećen 600-godišnjici postojanja Jajca.¹⁶ Jedan skup iz 1996. posvećen je "hrvatskom Počitelju" i njegovoj okolini kroz prošlost.¹⁷ Skromno prisustvo medievalista karakterizira skup održan u Beogradu 1996. posvećen islamu, Balkanu i velikim silama.¹⁸ Nizom kvalitetnih referata Konavle pod bosanskom vlašću razmatrano je na skupu o Konavlima u Cavtatu 1996.¹⁹ Novija istraživanja i kvalitetna osvježavanja saznanja o pljevaljskom kraju ponuđena su kroz referate na skupu u Pljevljima 1998.²⁰ Dimenzijama nekih održanih i javnosti prezentiranih skupova historiografija je davala neznanstvenu ocjenu ili ih nije uopšte registrirala.²¹ Jedan je skup u Sarajevu imao i za javnost zatvoren karakter.²² Rijetki su skupovi s pratećim ili s objavljenim diskusijama.

Na skupovima međunarodnog karaktera, izvan južnoslavenskih okvira, zapažena je obrada bosanskog srednjovjekovlja sa značajnim referatima pojedinaца, naročito najuglednijih medievalista, Sime Ćirkovića, Desanke Kovačević-Kojić, Marka Šunjića, Nade Miletić. Dobrim dijelom oni su publicirani i u prevodu.²³

15. Održan 1994. *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*. SANU, Istorijski institut, Zbornik radova 12, Beograd 1995.
16. *Bosna i svijet*. Institut za istoriju, Sarajevo 1996; Zbornici sa skupova o Jajcu i fra Andelu Zvizdoviću nisu još objavljeni.
17. *Povijest hrvatskog Počitelja, zbornik znanstvenog simpozija (16.-17.02. 1996.g.)*, Čapljina 1996.
18. *Islam, Balkan i velike sile (XIV-XX vek)*, Istorijski institut SANU, Zbornik radova, Knjiga 14, Beograd 1997.
19. *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti 1, 2*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Posebna izdanja, Monografije XV/1, Dubrovnik 1998; XV/2, Dubrovnik 1999.
20. *Pljevlja u prošlosti – naučni problemi i rezultati novijih istraživanja*, Glasnik Zavičajnog muzeja 1, Pljevlja 1999.
21. Primjera radi, skup održan u Zenici 1996. sa 20-tak učesnika. (*Bosanska srednjovjekovna država i savremenost*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo 1996.), kojim su politolozi rovarili po "selektivnoj literaturi" o bosanskom srednjovjekovlju i u potrazi za politološkim određenjima dolazili jedva na nekim mjestima do poznatih stavova historiografije, tipičan je primjer zatvaranja.
22. Skupom se pratio razvoj Šipova i njegove okoline od prethistorije do savremenog doba, a njegova zatvorenost objašnjavana je organiziranim povratkom stanovništva na svoja ognjišta. *Bošnjaci Šipova kroz historiju*, Udruženje intelektualaca Bošnjaka Šipova u izgnanstvu, Zenica 1999.
23. U Italiji najviše, redovni skupovi u Pratu; skup u Bariju 1988. (*Ragusa e il Mediterraneo*, a cura di A. Di Vittorio), Caecucci editore, Bari 1990). Većina objavljenih saopštenja je prezen-

**

Među kolektivnim projektima, manjeg ili većeg obima, u kojima je bosansko srednjovjekovlje bilo predmetom obrade može se napraviti izdvajanje i isticanje njih nekoliko po kojima se značajnijim rezultatima najbolje prepoznaju i markiraju budući pravci rada. To su publiciranje ostvarenih rezultata na izradi historije Bosne i Hercegovine u izdanju Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Enciklopediji Jugoslavije, Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine, te učešće medievalista na realizaciji izvedbenog projekta Društvenog cilja XIII/2. U ovom razdoblju publicirani su i rezultati preliminarnih istraživanja u okviru projekta "Drina u doba Kosača" obavljenih 1973.g.²⁴ Ovome slijedu bi se mogli pridodati i izrada monografije o Visokom, Fojnici, katoličanstvu u BiH, činjenicama iz historije BiH te tzv. "Armijskoj historiji BiH".

U radu na historiji Bosne i Hercegovine medievalisti su svoj doprinos zaokružili obradom privrede, društva i Crkve bosanske. Obustavljeni projekat ušao je u anale moderne historije Bosne i Hercegovine i sam po sebi zahtijeva obradu.²⁵

Enciklopedija Jugoslavije u svome drugom izdanju izašla je do šestog sveska. Zasebno je štampan *Separat Bosna i Hercegovina*. Dostignućima u proučavanju bosanskog srednjovjekovlja rađeni su novi ili osvježavani stari tekstovi u izvedbi Pava Anđelića, Zdravka Kajmakovića, Nade Miletić, Desanke Kovačević-Kojić, Pava Živkovića, Đure Tošića i dr.²⁶ Tekst Ante Babića *Srednjovjekovna Bosna*, izmijenjen od strane Marka Vega, bio je predmetom kritike.²⁷ Zaokruženi rezultati otvorili su pristup danas potrebitom izdanju Enciklopedije BiH.

U *Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine* sumirani su rezultati istraživačkog rada arheologa u zadnjih 100 godina. To je najveći projekat Zemaljskog muzeja čiji značaj prevazilazi dimenzije ovih okvira sagledavanja. Srednji

tirana nešto niže. Za prisustvo S. Ćirkovića na tim skupovima uporedi prevode referata, neke objavljene prvi put, ĆIRKOVIĆ S., *Rabotnici, vojnici, duhovnici. Društva srednjovekovnog Balkana*, Equilibrium, Biblioteka Dimenzije istorije 1, Beograd 1997.

24. *Drina u doba Kosača* (D. Kovačević-Kojić, V. Palavestra i Z. Kajmaković), NS 14-15, Sarajevo 1981.
25. BABIĆ A., *Društvo srednjovjekovne bosanske države* (21-83); KOVAČEVIĆ-KOJIĆ D., *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države* (85-190); ĆIRKOVIĆ S., *Bosanska crkva u bosanskoj državi* (191-254), *Prilozi istoriji Bosne i Hercegovine I, Društvo i privreda srednjovjekovne Bosne*, Posebna izdanja ANU BiH 88, Odjeljenje društvenih nauka 18, Sarajevo 1987.
26. *Enciklopedija Jugoslavije* I-VI, 2. izd., JLZ, Zagreb 1980-1990.
27. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ D., *Primjedbe na tekst "Srednjovjekovna bosanska država", Istorioografski tekstovi u separatu Bosna i Hercegovina - II izd. Enciklopedije Jugoslavije, Prilozi XXI/22, Sarajevo 1986, 261-262.*

vijek je obrađen kroz preko 3.400 arheoloških nalazišta i 25 karata. U izradi Arheološkog leksikona BiH uz iskazane rezultate Pava Anđelića i Nade Miletić stasala je generacija sposobna da nastavi dalja istraživanja.²⁸

Istraživački projekt Društveni cilj XIII/2 pokazao se plodnim i poučnim u realizaciji medievalista. Pored Marka Šunjića, Sime Ćirkovića, Ignacija Vojea, Desanke Kovačević-Kojić, Đure Tošića, niz historičara mlađe generacije u njemu je izradio doktorate i doživio afirmaciju. Aktivni angažman medievalista praćen je i dodatnim stručnim osmišljavanjem putem zapažene diskusije.²⁹ Objavljeni rezultati učešća u ovom projektu jesu i najjače zaokružene monografske obrade s istaknutim rezultatima u proučavanju bosanskog srednjovjekovlja.³⁰

Pouke "DC XIII/2" i drugih projekata su jasne. Afirmativniji prilaz izvornim elaboracijama i formiranju kadra moguće je riješavati upravo putem metodološki dobro pripremljenih i praćenih projekata.

Sistematsko objavljivanje arhivske građe relevantne i za historiju srednjovjekovne Bosne, i dalje je, s manjim ili većim prekidima, nastavljeno u Beogradu i Zagrebu. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* proširen je s 17. i 18. sveskom do kraja XIV. st., te upotpunjen Dodacima

-
28. Arheološko-historijske osvrte za srednji vijek dali su: MILETIĆ N., *Rani srednji vijek*; ANĐELIĆ P., *Kasni srednji vijek*. U Opštem bibliografskom dijelu N. Miletić je obradila pojmove iz ranog srednjeg vijeka, T. Glavaš, L. Fekeža i P. Anđelić za kasni srednji vijek, dok je G. Kraljević obradio novac. Pored radnika Zemaljskog muzeja u obradi nalazišta i izradi karata uključeni su djelatnici muzeja u pojedinim regijama BiH. U izradi leksikona obradom preko 2.500 nalazišta N. Miletić je podnijela najveći teret, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom I-III; *Arheološka karta Bosne i Hercegovine*, Tom I-IV, Zemaljski muzej, Sarajevo 1988.
 29. Tekst osvrta N. KLAJIĆ na stanje medievalistike u BiH i na projekat, te diskusije M. ŠUNJIĆA, S. ĆIRKOVIĆA, Đ. TOŠIĆA i D. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, *Naučno-stručni kolokvij o izvedbenom projektu Društvenog cilja XIII/2*, Istraživanja iz oblasti istorije, ANU BiH, Naučne komunikacije VI, Odbor za istorijske nauke, Sarajevo 1986.
 30. ŠUNJIĆ M., *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. st.)*, HKD Napredak, Sarajevo 1996; ANČIĆ M., *Putanja klatna. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću*, Zavod za povijesne znanosti HAZU i ZIRAL, Zadar-Mostar 1997; JALIMAM S., *Djelovanje dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, IPP Hamidović, Tuzla 1998; TOŠIĆ Đ., *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*, Istorijski institut SANU, Posebna izdanja 30, Beograd 1998. Još nisu objavljeni realizirani projekti I. Vojea, S. Ćirkovića P. Čoškovića i D. Kovačević-Kojić. Uporedi, ŠEHIĆ N., Izvještaj o izvršenim zadacima iz programa DC XIII/2 (Istraživanja iz oblasti istorije) za 1991. godinu, (interni izvještaj SIZ-u za nauku i kulturu, Sarajevo, 12.1. 1992). Projekte su završili i V. Mušeta-Aščerić i D. Lovrenović.

do 1270.³¹ Tri nova sveska spisa dubrovačke kancelarije, prvih sačuvanih knjiga dubrovačkog arhiva iz kraja XIII stoljeća, nastavljajući na Čremošnikov prvi svezak, priredio je Josip Lučić.³² Dubrovačko zakonodavstvo postalo je pristupačnije izdavanjem Zelene (1358-1459) i Žute knjige (1460-1483), koje je priredio Branislav Nedeljković.³³ Objavljeni su zapisi kurije grada Trogira 1310.-1331. u redakciji Mihe Barade.³⁴ Priređeni su komentari E. S. Pikolominija, pape Pija II.³⁵ Vatikanski dokumenti (*Camera apostolica*) predmet su obrade nove serije izvora u izdavačkoj izvedbi Zagreba i Rima.³⁶

Započeto je i izdavanje s prevodom *Kraljevstva Dalmacije i Hrvatske* Ivana Lučića.³⁷ Izdan je pretisak Turocijeve kronike.³⁸ *Kraljevstvo Slavena* Grgura Barskog objavio je Eduard Peričić.³⁹ I izdanje Slavka Mijuškovića o

31. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, XVII, (1379.-1394.), Zagreb 1981; XVIII, (1395-1399), Zagreb 1990; Supplementa, Svezak I, (1020-1270), Zagreb 1998.
32. *Spisi dubrovačke kancelarije*, Knjiga II, Zagreb 1984; Knjiga III, Zagreb 1988; Knjiga IV, Zagreb 1993., (JAZU/HAZU i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Monumenta historica Ragusina).
33. NEDELJKOVIĆ B., *Liber viridis*, SANU, Zbornik za istoriju jezik i književnost srpskog naroda, III odeljenje, Knjiga XXIII, Beograd 1984; ISTI, *Liber croceus*, SANU, Zbornik za istoriju jezik i književnost srpskog naroda, III odeljenje, Knjiga XXIV, Beograd 1997.
34. *Trogirski spomenici (Zapisci kurije grada Trogira od 1310. do 1331.)*, (prepisao i uredio Barada Miho), Splitski književni krug, Svjedočanstva 10, Split 1988.
35. *Enea Silvio Piccolomini, Papa Pio II*, ed. L. Totaro, vol. I-II, Milano 1984.
36. *Camera apostolica (Obligaciones et solutiones camerale primo 1299-1560)*, Svezak 1, Monumenta Vaticana Croatica I, Croatica christiana, Fontes 12, HAZU - Hrvatski državni arhiv - KS - Papinski katolički zavod sv. Jeronima, Zagreb-Rim 1996.
37. *Ivan Lučić, O Kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*, Biblioteka Latina et Graeca VII-X, Zagreb 1986.
38. *Johannes de Thwroc, Chronica Hungarorum, apud Erhardum Ratdolt, Venetiis 1488*, Budapest 1986.
39. PERIČIĆ E., *Sclavorum Regnum Grgura Barskog*, KS, Zagreb 1991. Uporedi, HADŽIJAHIĆ M., *Das Regnum Sclavorum als historische Quelle und als territoriale Substrat*, Südost-Forschungen 42, München 1983, 11-60; ISTI, *Kako su nastali najstariji naši ljetopisi*, "Dubrovnik" 28/4, Dubrovnik 1985, 61-84; STEINDORFF W., *Die Synode auf der Planities Dalmiae, Reichsteilung und Kirchenorganisation im Bilde der Chronik der Priesters von Dioclea*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 93, Wien-Köln-Graz 1985, 279-324; ISTI, "Liber Methodius". *Überlegungen zur kyrillomethodianischen Traditionen beim Priester von Dioclea*, Mitteilungen des bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich 8/1, 1986, 157-172; REDEP J., *Legenda o kralju Zvonimiru*, MS, Novi Sad, 1987; BOBA I., *Ćiril-Konstantin i Svetopolk u Ljetopisu popa Dukljanina*, NEV 35/1-2, Sarajevo 1985, 143-156; LESNY J., *Historia Królestwa Slowian czyli Latopis Popa Duklanina*, Warszawa 1988; KOVAČIĆ S., *Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću*, Krbavska biskupija u srednjem vijeku, Rijeka-Zagreb 1988, 11-39; ANČIĆ M., *Ljetopis kraljeva Hrvatske i Dalmacije (vrijeme nastanka i autorstvo Hrvatske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina)*, ZČ 44/4, Ljubljana 1990, 521-546; MUŽIĆ I., *Hrvatska kronika 547.-1089.*, MH, Split 1998; MARGETIĆ L., *Poruka i datacija tzv. Ljetopisa popa Dukljanina*, CCP XXII/41, Zagreb 1998.

ovom izvoru je ponovo objavljeno.⁴⁰ Podaci puškara Jerga iz Nürnberga su postali dostupniji prevodom koji je priredio Zoran Konstantinović.⁴¹ Objavljen je reprint Tomašićevog prevoda *De administrando imperio* Konstantina VII Porfirogeneta.⁴² Đorđe Živanović priredio je još jedno izdanje kronike Konstantina Mihailovića iz Ostrovice.⁴³ Fra Ignacije Gavran priredio je ljetopis fra Nikole Lašvanina.⁴⁴ Pod uredništvom Herte Kune objavljen je Hvalov zbornik.⁴⁵ Ponovno je objavljena knjiga odredaba dubrovačke carinarnice obožavana prevodom Josipa Lučića.⁴⁶ Preveđen je i dubrovački statut.⁴⁷ Izašao je i reprint Stojanovićevih zapisa i natpisa.⁴⁸ Izvori o bici na Kosovu 1389.g. sakupljeni su na jednom mjestu pod uredništvom Sime Ćirkovića.⁴⁹ Objavljena je kronika rimineškog kondotjera Broglia di Tartaglia de Lavelo.⁵⁰ Ranije priređeno *Kraljevstvo Slovena* Mavra Orbina objavljeno je i na njemačkom jeziku.⁵¹

Objavljivanje ranih osmanskih deftera i dalje je praćeno iščekivanjima medievalista. Ahmed Aličić je objavio poimenični popis hercegovačkog sandžaka iz 1477.⁵² Objavljene su i vakufname XV. i XVI. st.⁵³

40. *Ljetopis popa Dukljanina*, (ed. Mijušković S.), "Stara srpska književnost u 24 knjige", Knjiga 1., Prosveta-SKZ, Beograd 1988.
41. *Puškar Jerg iz Nirnberga, Traktat o Turcima, Kosovo u pamćenju i sećanju*, Biblioteka Raskovnik 7, Beograd 1989, 49-72; Uporedi, KONSTANTINOVIĆ Z., *Puškar Jerg iz Nirnberga o Bosni i Srbiji*, na istom mjestu, 41-48.
42. *Konstantin Porfirogenet, De Administrando Imperio, O upravljanju Carstvom*, (priredio Švab Mladen), August Cesarec - AGM, Zagreb 1994.
43. *Konstantin Mihailović iz Ostrovice, Janičarove uspomene ili turska hronika*, "Stara srpska književnost u 24 knjige", Knjiga 15, Prosveta - SKZ, Beograd 1986.
44. *Fra Nikola Lašvanin, Ljetopis*, Veselin Masleša, Biblioteka Kulturno nasljeđe, Sarajevo 1981.
45. *The Codex of Hval Krstjanin*, Transcription and Commentary (N. Gošić, B. Grabar; V. Jerković, A. Nazor, H. Kuna), Svjetlost - ANU BiH, Sarajevo 1986. Uporedi, KUNA H., *Hvalov zbornik*, Bibliotekarstvo 32, Sarajevo 1986, 1-2; ISTA, *Izdavanje bosanskohercegovačkih srednjovjekovnih kodeksa*, Tekstologija srednjovjekovnih južnoslovenskih književnosti, SANU, Naučni skupovi 10, Odeljenje jezika i književnosti 2, Beograd 1981, 149-160.
46. *Knjiga odredaba dubrovačke carinarnice 1277*, HAD, Dubrovnik 1989.
47. *Statut grada Dubrovnika 1272.*, (preveli Križman Mate i Kolanović Josip), HAD, Dubrovnik 1990.
48. STOJANOVIĆ LJ., *Stari srpski zapisi i natpisi I-VI*, SANU - Narodna biblioteka Srbije - MS, Fototipska izdanja 4 (1982), 5 (1983), 7 (1984), 10 (1985), 11 (1987), 13 (1988), Beograd.
49. *Bitka na Kosovu 1389. godine*, Galerija SANU 65, Beograd 1989.
50. *Gaspere Broglia Tartaglia, Cronaca Malatestina del secolo XV (dalla Cronaca Universale)*, a cura di A. G. Luciani, Rimini 1982.
51. *Orbini Mauro, Il regno degli Slavi, Pesaro 1601*, Nachdruck besorgt S. Ćirković - P. Rheder. Mit einem Vorwort S. Ćirković, Otto Sagner, München 1985.
52. ALIČIĆ A., *Poimenični popis sandžaka Vilajeta Hercegovina*, Monumenta Turcica historiam Slavorum Meridionalium illustrantia, Tom VI, Serija II, Defteri 3, Orijentalni institut, Sarajevo 1985. Uporedi i prateću kritiku, ĐURĐEV B., *Povodom izdanja deftera za hercegovački sandžak iz 1477. godine*, Diskusija o defteru za hercegovački sandžak iz 1477.g., GDI BiH

Radom na neobjavljenoj građi i njenom prezentacijom u periodici ili prilogima u sklopu širih radova istaklo se nekoliko autora. Marko Šunjić je objavio trogirске izvještaje o padu Bosne i dokument o depozitu Vladislava Kosače u Zadru.⁵⁴ Josip Lučić objavio je nekoliko dokumenata iz XIV., Mladen Ančić iz XIV. i početka XV. a Pejo Čošković iz XV. st., dok je Džon Fajn prezentirao izvor o prilikama u Bosni 1400. godine.⁵⁵ O bosanskom roblju dokumente je objavio Nenad Fejić.⁵⁶

Obrada latinskih bosansko-humskih povelja i pisama doživljava značajan iskorak definiranjem modernog diplomatskog pristupa i najavom prvog diplomatskog zbornika bosansko-humskih povelja i pisama. Šibenski diplomatar, sa prepisima nekoliko bosansko-humskih latinskih povelja koje se odnose na Šibenik i Trogir priredili su Josip Barbarić i Josip Kolanović.⁵⁷

U više navrata Milko Brković se posvetio obradi latinskih bosanskih povelja i pisama, njihovoj analizi, novom objavljivanju i prevođenju.⁵⁸ Iskazani

-
- 38, Sarajevo 1987, 113-121; VASIĆ M. – KOVAČEVIĆ-KOJIĆ D., *O rukopisu deftera za hercegovački sandžak iz 1477. godine*, na istom mjestu, 123-127; STOJAKOVIĆ M., IČ 33 (1986), Beograd 1987, 231-235.
53. *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Monumenta Turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia 5, Serija III, Vakufname 1, Orijentalni institut, Sarajevo 1985.
54. ŠUNJIĆ M., *Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne (1463)*, GADAR BiH 29, Sarajevo 1989, 139-157; ISTI, *O vojvodi Vladislavu Kosači i njegovoj srebrnini deponovanoj u Zadru*, GDI BiH 39, Sarajevo 1988, 65-71.
55. LUČIĆ J., *Miscellanea saeculi XIV ex archivio Ragusii (Dubrovnik)*, AV 21-22, Zagreb 1980, 323-329; ISTI, *Miscellanea saeculi XIV ex archivio Ragusii (Dubrovnik)*, (IV. Dubrovnik i naše područje), AV 28, Zagreb 1985, 45-54; ANČIĆ M., *Pet dokumenata za povijest istočnojadranskog zaleđa na početku XV. stoljeća*, GADAR BiH 29, Sarajevo 1989, 159-168; ISTI, *Prilozi u. Putanja klana: ČOŠKOVIĆ P., Prilozi u. Bosanska kraljevina u prijelomnim godinama 1443.-1446.*, Istorijski institut, Banja Luka 1988; FAJN DŽ., *Novootkriveni izvor o prilikama u Bosni 1400. godine*, GDI BiH 38, Sarajevo 1987, 107-109.
56. FEJIĆ N., *Dokumenti o prodaji i oslobađanju bosanskog roblja iz Bosne i Dubrovnika u Kataloniji (XIV i XV vek)*, Miscellanea 22/10, Beograd 1982, 3-32; ISTI, *Notes sur la traite des Esclaves de Bosnie a Barcelone au Moyen Age*, *Estudis historics i documents del arxius de protocols* 10, Barcelona 1982, 107-126.
57. Šibenski diplomatar. *Zbornik šibenskih isprava*, Šibenik 1986. Uporedi, KLAJIĆ N., *Trogir u srednjem vijeku. Javni život grada i njegovi ljudi*, II/1, Trogir 1985.
58. BRKOVIĆ M., *Diplomatičke formule latinskih povelja bosansko-humskih vladara i velmoža od XII do XV stoljeća*, Radovi 24 RPZ 11 (1984-1985), Zadar 1985, 133-148; ISTI, *Diplomatičke formule biblijsko-teološkog sadržaja u latinskim poveljama bosansko-humskih vladara i velmoža od XII do XV stoljeća*, CCP IX/15, Zagreb 1985, 24-35; ISTI, *Vanjske karakteristike bosanskih latinskih povelja koje se danas nalaze u Dubrovniku i Veneciji, Hercegovina 6*, Mostar 1987, 59-69; ISTI, *Povelja bosanskog kralja Stjepana Ostoje iz godine 1417.*, Radovi 26, RPZ 13 (1986-1987), Zadar 1987, 225-236; ISTI, *Povelja bosanskog kralja Tvrtka I. izdana splitskom nadbiskupu Andriji Gualdo godine 1390. (30. VIII)*, CCP XII/22, Zagreb 1988, 141-150; ISTI, *Latinske povelje i pisma bosansko-humskih vladara i velmoža od XII. do XV. stoljeća*, CCP XIII/24, Zagreb 1989, 202-210; ISTI, *Latinska povelja bosanskog bana Stjepana II Kotromanića iz godine 1333. (15.II.)*, IZ 10, Banjaluka 1989, 7-17;

rezultati otvaraju pitanje objavljivanja vrijedne zbirke izvora za historiju srednjovjekovne Bosne. Isti autor je sintetizirao svoja dugogodišnja istraživanja u oblasti diplomatike i pored obrade latinskih, priprema za izdavanje, zajedno s ćirilskim poveljama, kompletan diplomatski zbornik povelja bosansko-humskih vladara i velmoža.⁵⁹

Bosanskim poveljama bavili su se i Đuro Tošić, Rade Popović, Vera Jerković, Nevenka Gošić i Igor Grdina.⁶⁰ Jedno Tvrtkovo ćirilsko pismo analizirao je Božidar Šekularac.⁶¹

Glagoljske natpise sintetizirao je Branislav Fučić.⁶² Predmet daljeg interesiranja su latinski i ćirilički natpisi.⁶³ Posebna pažnja posvećena je Humačkoj ploči.⁶⁴ Inventar ćirilskih rukopisa sačinio je Dimitrije Bogdanović.⁶⁵

ISTI, *Tri povelje Bribirskih izdane bosanskom knezu Hrvatinu Stjepaniću*, Radovi Zavoda 31, Zadar 1990, 139-154; ISTI, *Srednjovjekovne latinske isprave bosanskih vladara izdane u Dubrovniku*, Anali 28, Dubrovnik 1990, 41-61; ISTI, *Bosanske srednjovjekovne latinske isprave izdane Trogiru*, 83-105; *Povelja bosanskog kralja Tvrtka I Mlečanima iz godine 1385.* (23. VIII.), 107-118; *Latinska povelja bosanskog kralja Tvrtka I izdana Braču godine 1390*, 119-130, sva tri prethodna rada u, Radovi Zavoda 33, Zadar 1991; ISTI, *Bosanske srednjovjekovne latinske isprave izdane Splitu*, CCP XIV/25, Zagreb 1990, 109-125; ISTI, *Četiri bosanske srednjovjekovne latinske isprave izdane Šibeniku*, CCP XV/27, Zagreb 1991, 38-52; ISTI, *Značaj i važnost dviju bosansko-humskih isprava za povijest Makarskog primorja u XV. stoljeću*, CCP XXI/39, Zagreb 1997, 1-18; ISTI, *U Jajcu izdane isprave bosanskih vladara*, Radovi Zavoda 40, Zadar 1998, 97-142.

59. BRKOVIĆ M., *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih vladara i velmoža*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Djela 10, ZIRAL, knjiga 106, Zadar - Mostar 1998. Uporedi i, ISTI, *Latinske povelje i pisma bosansko-humskih vladara i velmoža*, (doktorska teza), FF, Zadar 1989; ISTI, *Latinska bosansko-hercegovačka srednjovjekovna kancelarija*, Hrvatski narodni godišnjak 1999, HKD Napredak, Sarajevo 1998, 182-191.
60. TOŠIĆ Đ., *Dvije povelje bosanskog kralja Dabiše*, IČ 39, Beograd 1992, 5-24; ISTI, *Dvije bosanske povelje iz XV vijeka*, IČ 40-41 (1993-1994), Beograd 1994, 19-42; POPOVIĆ R., *Diplomatski aspekt strukture povelja i pisama bosanskih vladara XII-XV vijeka*, IZ 3, Banja Luka 1982, 149-165; GOŠIĆ N., *Kritičko izdanje Povelje bana Kulina, Osamsto godina Povelje ...*, 7-22; ISTA, *Sto pedeset godina publikovanja i proučavanja povelje bana Kulina*, na istom mjestu, 45-59; JERKOVIĆ V., *Paleografske odlike povelje Kulina bana*, na istom mjestu, 105-121; GRDINA I., *Gregor Čremošnik in cirilska paleografija*, ZČ 44/2, Ljubljana 1990, 159-162.
61. ŠEKULARAC B., *Dukljansko-zetske povelje*, Istorijski institut, Titograd 1987.
62. FUČIĆ B., *Glagoljski natpisi*, Djela JAZU 57, Zagreb 1982; ISTI, *Glagoljica na natpisima u Bosni i Hercegovini*, NEV 31/1-2, Sarajevo 1981, 255-267.
63. ANĐELIĆ T., *Dva nova natpisa na stećcima u Donjem Lukavcu kod Nevesinja*, Tribunia 8, Mostar 1984, 7-10; BEŠLAGIĆ Š., *Natpis vojvode Mastana u Drežnici*, Most 50, Mostar 1983, 229-234; ISTI, *Epitaf Vignja Miloševića u Kočerinu*, IA MI BiH 20, Sarajevo 1984, 140-142; ISTI, *Epitaf kneza Radivoja Vlatkovića u Opličićima kod Čapljinje*, Most XI-XII/55-56, Mostar 1984-1985, 119-123; ISTI, *Epitaf velikog kaznaca Nespine iz Malog Čajnog*, Starinar 36, Beograd 1985, 215-220; ISTI, *Epitaf Vlatka Vladevića*, Odjek XXXVIII/22, Sarajevo 1985, 16; ISTI, *Grubač*, EJ IV, 2. izd., JLZ, Zagreb 1986, 618; ISTI, *Dijaci stećaka*, Odjek XLI/18, Sarajevo 1988, 16; ISTI, *Dva srednjovjekovna ćirilička epigrafska spomenika*

Desanka Kovačević-Kojić dala je pregled arhivsko-historijskih istraživanja Gornjeg Podrinja.⁶⁶ Marko Vego je objavio ispise o srednjovjekovnoj Hercegovini te regeste dokumenata o Trebinju iz dubrovačkog arhiva.⁶⁷ Isti autor napravio je izbor prevoda ćirilskih povelja i dokumenata.⁶⁸ Na malobrojnim mjestima izučavanje tradicije pokazalo je dobre rezultate.⁶⁹ I prilaz genealogiji i heraldici bio je predmetom interesa u ovom periodu.⁷⁰

- u okolini Makarske, Hercegovina 7-8, Mostar 1990, 15-22; OREČ P., *Pisma i natpisi iz zapadne Hercegovine*, Most 43-44, Mostar 1982, 87-103; DELONGA V., *Latinski epigrafski spomenici starohrvatske županije Livno*, Livanjski kraj u povijesti ..., 81-88; KAJMAKOVIĆ Z., *Novi natpisi na stećcima*, NS 16-17, Sarajevo 1984, 69-73; TOMOVIĆ G., *Nadgrobnii natpisi iz Podrinja*, IČ 29-30 (1982-1983), Beograd 1983, 47-61; VEGO M., *Novi i revidirani srednjovjekovni natpisi iz Bosne*, NS 14-15, Sarajevo 1981, 39-64; VUJAČIĆ D., *Iz antroponimije srednjovjekovnih natpisa u Hercegovini*, Zbornik Šeste jugoslovenske onomastičke konferencije, SANU, Naučni skupovi 37, Odeljenje jezika i književnosti 7, Beograd 1987, 283-291. Uporedi, DELONGA V., *Latinski epigrafski spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Monumenta medii aevi Croatiae 1, Split 1996.
64. FUČIĆ fra B., *Humačka ploča, 100 godina Muzeja na Humcu (1884-1984)*, Zbornik radova, Ljubuški 1985, 141-157; NOSIĆ M., *Humačka ploča, na istom mjestu*, 159-164; ANĐELIĆ P., *Tko bi mogli biti Bret i Krsimir sa Humačke ploče?*, na istom mjestu, 165-168; BEŠLAGIĆ Š., *Ktitorski ćirilički natpis u Humcu kod Ljubuškog*, JF 42, Beograd 1986, 129-136.
65. BOGDANOVIĆ D., *Inventar ćirilskih rukopisa u Jugoslaviji (XI - XVII veka)*, SANU, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, I odeljenje, Knjiga 31, Beograd 1982.
66. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ D., *Arhivsko-istorijska istraživanja Gornjeg Podrinja*, NS 14-15, Sarajevo 1981, 109-125.
67. VEGO M., *Ispisi iz Historijskog arhiva u Dubrovniku o srednjovjekovnoj Hercegovini*, Hercegovina 1, Mostar 1981, 279-312; ISTI, *Izvori o Trebinju i okolini u srednjem vijeku*, Tribunia 2, Trebinje 1982, 115-138.
68. VEGO M., *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Svjetlost, Sarajevo 1982.
69. PALAVESTRA V., *Bilješke o historijskim predanjima i toponomastici u Gornjem Podrinju*, NS 14-15, Sarajevo 1981, 127-139; ISTI, *Sandalj Hranić Kosača u našim narodnim predanjima*, Hercegovina 1, Mostar 1981, 73-87; MRŠEVIĆ-RADOVIĆ D., *Od Kulina bana i dobrih dana, Osamsto godina Povelje ...*, 123-135; MIHALJIĆ R., *Istorijska podloga izreke od Kulina bana*, IG 1-2 (1990-1992), Beograd 1992, 7-13; ANĐELIĆ P., *Narodna tradicija o padu Bobovca*, IA MI BiH 20, Sarajevo 1984, 143-145.
70. MRĐENOVIĆ D., PALAVESTRA A., SPASIĆ D., *Rodoslovne tablice i grbovi srpskih vladara i vlastele*, Nova knjiga, Beograd 1987; BANAC I., *Grbovi, biljezi identiteta*, Zagreb 1991. Izašla su i ponovljena izdanja udžbenika i priručnika: ĐORĐIĆ P., *Istorija srpske ćirilice*; NOVAK V., *Latinska paleografija*; STIPIŠIĆ J., *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*; ZMAJIĆ B., *Heraldika*. Uporedi i, ČIRIĆ M., *Heraldika 1*, (Grb: ilustrirani osnovni pojmovi), Univerzitet umetnosti u Beogradu, 1. izd. 1983, 2. izd. 1988; ŠEKULARAC B. - ATLAGIĆ M., *Pomoćne istorijske nauke*, Priština 1997. Iz numizmatike, MIMICA B., *Numizmatička povijest Dubrovnika*, HAZU-Arhiv HAZU-Vitagraf-Mladinska knjiga, Rijeka 1994. Za historiju historiografije i historijsku metodologiju, GRAFENAUER B., *Struktura in tehnika zgodovinske vede (Uvod u študij zgodovine)*, FF, Ljubljana 1980; GROSS M., *Suvremena historiografija*, Novi liber, Zagreb 1996.

Izvorna baza i dalje je ostala ograničena poznatim prostorima dalmatinskih gradova i Italije u kojima ima najveće uporište. Kompleksnost građe za historiju srednjovjekovne Bosne na različite načine se pokušava razbiti i prevazići. Prevelikim su se očekivanjima pokazali zahtjevi od građe mađarskih arhiva, a rani osmanski defteri i dalje su korisna uporišta za praćenje niza tema iz srednjeg vijeka. Nedostatak objavljenih zbirki izvora i individualna istraživanja bez stvaranja fondova građe nalazi u svakoj generaciji početničke pristupe arhivima. Velika trasiranja izvornih elaboracija starijih historičara u mlađoj generaciji dobila su drugačiju vrstu zadatka. Narasla historiografska produkcija pretpostavlja dugotrajniji istraživački rad s usitnjenim, razbacanim parčićima neobjavljene ili nedovoljno iskorištene građe i nove metodološke i sintetičke prilaze, kojima se vrše preispitivanja ustaljenih i proširuju okviri budućih spoznaja.

U Bosni i Hercegovini nedostatak sistematskog objavljivanja arhivske građe pokušao je animirati pokojni Marko Šunjić, i prije ovog perioda razmatranja, inicijativom za publiciranjem objavljenih izvora koji se odnose na srednjovjekovnu Bosnu iz već uveliko rijetkih primjeraka starih, teže pristupačnih zbirki. Takvi naponi razbijaju se u ključnom pitanju dimenzije stvaranja zbirke izvora za historiju srednjovjekovne Bosne.⁷¹ Za širu čitalačku publiku Salih Jalimam priredio je prvu bosanskohercegovačku zbirku objavljenih prevoda izvora za historiju srednjovjekovne Bosne, značajnu i poučnu za vrijeme u kojem djelujemo.⁷²

Zemaljski muzej u Sarajevu povodom stogodišnjice priredio je spomenicu kojom je dat značajan doprinos u sagledavanju mjesta i uloge ove renomirane institucije u proučavanju prošlosti. Obrađena je naučna i muzeološka djelatnost u oblasti srednjovjekovne arheologije i etnologije.⁷³ Obilježena je i 100-godišnjica Muzeja na Humcu.⁷⁴ Slavljenu, Institut za istoriju u Sarajevu,

71. ŠUNJIĆ M., *Izvori za istorije Bosne i Hercegovine (Srednji vijek), I-VII*, Arhiv BiH, Sarajevo.

72. *Izvori za istoriju srednjovjekovne bosanske države (izbor)*, priredio S. Jalimam, Historijski arhiv, Tuzla 1997. Uporedi ocjenu, KURTOVIĆ E., GR IZ BiH 60/11-12, Sarajevo 1998, 1236-1240.

73. MILETIĆ N., *Naučna djelatnost u oblasti srednjovjekovne arheologije*, Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888-1988, Zemaljski muzej, Sarajevo 1988, 119-137; MARIJANOVIĆ B., *Muzeološka djelatnost arheološkog odjeljenja*, na istom mjestu, 234-263; PALAVESTRA V., BUTUROVIĆ Đ. i KAJMAKOVIĆ R., obradili su etnologiju, 137-178; Iscrpan pregled izdavačke djelatnosti Zemaljskog muzeja daje LJUBIČIĆ S., na istom mjestu, 426-511.

74. U okviru proslave jubileja Muzeja na Humcu 18-19.X 1984, održan je skup pod nazivom "Kulturno blago u posjedu vjerskih zajednica na području Hercegovine". Izdata je i publikacija u kojoj je objavljen dio referata s tog skupa, *100 godina Muzeja na Humcu (1884-1984)*.

svoju 40 godišnjicu obilježava i ovim skupom, pokazujući kroz čitavo razdoblje najjaču osnovicu historiografije Bosne i Hercegovine.

Na polju bibliografije bosanskog srednjovjekovlja učinjeni su dobri rezultati već u početku ovoga razdoblja s bibliografijom objavljenih izvora i literature od strane Pava Živkovića.⁷⁵ Ovom zbirkom, pionirskih obilježja i s pratećom kritikom, udareni su temelji moderne bibliografije pisane riječi o bosanskom srednjovjekovlju.⁷⁶ Daljim radom ona je upotpunjavana bibliografijama pojedinaca ili tematskih cjelina.⁷⁷ Još uvijek otežani protok pisane riječi uveliko onemogućava sagledavanje napisanog o bosanskom srednjovjekovlju pa se javlja potreba za izradu nove bibliografije koja bi popunila i ovo razdoblje, kao koristan oslonac struci.⁷⁸

U ratnom vremenu potisnut je veći dio stručnih glasila u kojima su djelovali medievalisti u Bosni i Hercegovini. Svoju aktivnost ponovo su uhodali *Prilozi* Instituta za istoriju, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH*, *Hercegovina* (kroz 2 časopisa). Od novijih časopisa mogu se izdvojiti *Bosna franciscana*, *Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost*, *Forum Bosnae*, *Hrvatska misao*. Istaknutu poziciju u proučavanju srednjovjekovne Bosne u ovom periodu izgradio je časopis iz Hrvatske *Croatia Christiana Periodica*. U Beogradu je pokrenut *Zbornik za*

-
75. ŽIVKOVIĆ P., *Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjovjekovnoj Bosni*, Istarski institut Sarajevo- Zavičajni muzej Travnik, Sarajevo 1982.
76. JALIMAM S., GDI BiH 34, Sarajevo 1983, 165-178; ISTI, Bibliotekarstvo XXX, Sarajevo 1984, 94-101; ČOŠKOVIĆ P., IZ 3, Banja Luka 1982, 212-216; HADŽIJAHIĆ M., NEV 33/1-2, Sarajevo 1983., 210-212; BRKOVIĆ M., Pregled 73/5, Sarajevo 1983, 528-529; NILEVIĆ B., Odjek 36/8, Sarajevo 1983, 23; VOJE I., ZČ 41/1, Ljubljana 1987, 189-193; BIŠKUP M., CCP XIII/24, Zagreb 1989, 232-233.
77. U nekoliko tematskih cjelina radom na bibliografiji istakao se JALIMAM S., *Bibliografija radova o istoriji Zenice*, Radovi IX, Muzej grada Zenice, Zenica 1985; ISTI, *Prilog bibliografiji o "Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*, GDI BiH 36, Sarajevo 1985, 178-196; ISTI, *Izvori i literatura o djelatnosti predstavnika dominikanskog prosjačkog reda na teritoriji srednjovjekovne Bosne*, Bibliotekarstvo 32, Sarajevo 1986, 126-133; ISTI, *Istorijska literatura o Fojnici (prilozi za bibliografiju)*, Fojnica kroz vjekove, Fojnica-Sarajevo 1987, 505-531. Uporedi, primjera radi i, NIKIĆ A., *Dr. fra Dominik Mandić, istaknuti hercegovački franjevac i povjesničar. Bio-bibliografija*, Mostar 1981; KOVAČIĆ A. S., *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene*, Svjetlost - NIU BiH - Franjevački provincijalat "Bosne Srebrene", Sarajevo 1991; MILINKOVIĆ B., *Bibliografija radova o religiji, crkvi i ateizmu 1945-1985*, Stvarnost, Zagreb 1986.
78. I dalje su kvalitetan radni materijal godišnje bibliografije "Starinara" i "Istorijskog glasnika" (Beograd), a većina stručnih publikacija ima bibliografije pojedinaca i većeg dijela svojih brojeva. U BiH godišnja praćenja ostvarivao je časopis *Pregled*, mada samo za monografska ostvarenja, a danas to kvalitetnije čini samo *Bosna franciscana*, časopis FTS-a. Javnosti je nedavno prezentirana i informacija o pripremljenoj bibliografiji *Srednjovjekovna Bosna i Hum*, koja sadrži oko 10.000 bibliografskih jedinica, OMERDIĆ M., *U spomen Mustafi Čemanu (1925.-1999.)*, GR IZ BiH 61/7-8, Sarajevo 1999, 868-870.

istoriju Bosne i Hercegovine. Zamašna produkcija pretpostavlja pojavu časopisa za medievalnu problematiku, ili neki njen segment kao korisnu osnovicu u pojačavanju recenzije i kritike i prevazilaženju zatvaranja.

U ovom periodu djelovali su medievalisti iz više generacija. Računajući od Babića, Dinića, Šidaka i Čremošnika nadalje, to su predstavnici druge i treće generacije. Razdoblje karakterizira gubitak nekolicine medievalista, Pava Anđelića, Marka Vega, Šefika Bešlagića, Marka Šunjića, Irme Čremošnik, Đure Baslera, Muhameda Hadžijahića, Alojza Benca, kao i Nade Klaić, Josipa Lučića, Vinka Foretića, Bernarda Stullija, Cvite Fiskovića, Božidara Ferjančića, Dimitrija Bogdanovića, Boge Grafenauera. Osim Srbije i Hrvatske, izvan Bosne i Hercegovine značajnije djeluju u Ljubljani Ignacije Voje i Igor Grdina, a u Münchenu Srećko Džaja i Jozo Džambo. Dostignućima i metodologiji pojedinih medievalista najčešće se dužna pažnja posvećuje prigodnim nekrologom ili pratećim tekstom uz reprint izdanje, a javljaju se i pokušaji širih analiza koje pretpostavljaju delegiranje teme historije historiografije bosanskog srednjovjekovlja.⁷⁹ U Jajcu je 1989. prigodnim skupom obilježen lik i djelo fra

79. Navodimo nekoliko primjera, NAZOR A., *Đuro Daničić kao izdavač srednjovjekovnih bosanskih rukopisa*, Zbornik o Đuri Daničiću, SANU-JAZU, Beograd-Zagreb 1981, 415-424; DOROVSKY I., *Konstantin Jireček - život a dílo*, Spisy Univerzity J. E. Perkyne, Filozofická fakulta 241, Brno 1983; ČOVIĆ B., *Pavao Anđelić 1920-1985*, GZM 40/41, Sarajevo 1985-1986, 7-9; DEMA Ž., *Arheologija srednjega vijeka i srednjovjekovni spomenici Bosne u radovima Ćire Truhelke*, Ćiro Truhelka, zbornik, MH, Zagreb 1994/1995, 51-71; ZELIĆ-BUČAN B., *Truhelkin rad na pismu i spomenicima bosančice*, na istom mjestu, 79-89; ŠUNJIĆ M., *Anto Babić (1899-1974.)*, Babić Anto, *Diplomska služba u srednjovjekovnoj Bosni*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo 1996, 108-112; VOJE I., *Povodom stogodišnjice rođenja dra G. Čremošnika*, DH XXII/30, Dubrovnik 1990, 37-38; ISTI, *Fragmenti spominov dr. Gregorja Čremošnika na sarajevsko življensko obdobje*, Celjski zbornik, Celje 1992, 209-216; ISTI, *Pomen Miklošičevih študij in izdaj virov za preučevanje zgodovine južnoslovenskih narodov*, Miklošičev zbornik, Maribor 1991, 185-205; KURELAC M., *Ivan Lučić Lucius, otac hrvatske historiografije*, ŠK, Zagreb 1994; MIHALJČIĆ R., *Čirković Sima*, EJ III. 2. izdanje, JLZ, Zagreb 1984, 342; MIRNIK I., *Ćiro Truhelka kao numizmatičar*, Marulić 22/3, Zagreb 1989, 298-306; MAJNARIĆ-PANDŽIĆ N., *Ćiro Truhelka (Osijek 1865-Zagreb 1942)*, HKD Napredak, Sarajevo 1991., 250-256; PAVLIČEVIĆ D., *O metodološkim nazorima Vjekoslava Klaića*, HZ 41, Zagreb 1988, 281-297; LOVRENOVIĆ D., *Pogovor*, Klaić Vjekoslav, *Povijest Bosne*, Svjetlost, Biblioteka Izdanci, Sarajevo 1990, 353-356; ISTI, *Fra Antun Knežević - historičar srednjovjekovne Bosne*, NEV 39-40/1-2, Sarajevo 1990, 191-196; ISTI, *Uz drugo izdanje*, Dr. fra Leon Petrović, *Kršćani bosanske crkve ("Kr'stiani cr'kve bos'nske")*, 2. izd., Knjižnica "Baština" 8, Svjetlo riječi - ZIRAL, Sarajevo - Mostar 1999, 5-10; ISTI, *Prof. dr Marko Šunjić (1927-1998) (In memoriam)*, Prilozi 28, Sarajevo 1999, 313-314; REDŽIĆ E., *Marko Šunjić (In memoriam)*, Dijalog 4, Sarajevo 1998, 215-220; ŠKEGRO A., *Dr. Marko Šunjić (15.2. 1927.-31.3. 1998.)*, BF VI/9, Sarajevo 1998, 250-253; GOLDSTEIN I., *Nada Klaić-borac za povijesnu istinu*, Klaić Nada, *Srednjovjekovna Bosna*, Eminex, Zagreb 1994, 267-275. Uporedi kvalitetan primjer: *Enciklopedija srpske historiografije* (priredili Čirković Sima i Mihaljčić Rade), Beograd 1997.

Antuna Kneževića.⁸⁰ Povodom 50-godišnjice smrti, Ćiri Truhelki je novembra 1992. u Zagrebu bio posvećen poseban naučni skup.⁸¹

U drugom dijelu ovog razdoblja, obilježenog i raspršenošću medievalista, značajnijim se može nazvati okupljanje oko Zbornika za istoriju Bosne i Hercegovine u Beogradu. S druge strane medievalisti koji su otišli u Hrvatsku svojim radovima u novoj sredini i u Bosni i Hercegovini i dalje kvalitetno utječu na potrebna definiranja.

Veći broj visokoškolskih institucija u Bosni i Hercegovini koje se bave obrazovanjem historičara, novoosnovanih u drugom periodu ovog razdoblja, nema kadrovsko pokriće, uprkos, prema ranijoj razvojnoj liniji, stabilnoj smjeni generacija i stasavanjem mlađeg kadra (Đure Tošića, Peje Čoškovića, Borisa Nilevića, Mladena Ančića, Saliha Jalimama, Vesne Mušete-Aščerić, Dubravka Lovrenovića). Na mnogim mjestima kvalitetna pomoć ostvaruje se preko institucija i medievalista u Hrvatskoj i Srbiji. U Banjoj Luci i zapadnom Mostaru još nema domaćeg udžbenika historije u osnovnim i srednjim školama, a isti iz Beograda i Zagreba nemaju dovoljnu zastupljenost tematike iz historije srednjovjekovne Bosne. I jedini domaći, sarajevski udžbenici, imaju svoje mane: u njihovom kreiranju medievalisti ne učestvuju. Sve ih više ili manje opterećuje vrijeme u kojem su stvarani. Nije ni započelo formiranje mlađeg naučnog kadra u Tuzli, Bihaću, Banjoj Luci i Mostaru, jer se prisustvo struke većinom bazira na gostujućim predavačima. Pitanje postdiplomskog studija za srednji vijek u BiH time je značajnije no ikad postavljeno na dnevni red.⁸²

Iako je historiografska produkcija pretpostavlja, kvalitetna sinteza historije srednjovjekovne Bosne nije izrađena u ovom periodu. Najdalje se otišlo definiranjem manjih cjelina u prilogima za historiju BiH. Babić Anto, Kovačević-Kojić Desanka i Ćirković Sima dali su cjelovitiju sintetičku obradu historije privrede, društva i Crkve bosanske, znatno unaprijedivši nivo Ćirkovićeve sinteze iz 1964.⁸³

Sintetički pristup prošlosti srednjovjekovne Bosne pokušalo je da ostvari više autora, kroz drugi, otežani dio ovog razdoblja, najčešće u sklopu širih sa-

80. *Zbornik radova sa simpozijuma u povodu 100. obljetnice smrti fra Antuna Kneževića*, KS, Sarajevo 1991.

81. *Ćiro Truhelka*, zbornik, MH, Zagreb 1994.

82. U formiranju medievalista postdiplomski studij Fakulteta političkih nauka u Sarajevu ne podrazumjeva i relevantan nastavni kadar.

83. *Prilozi istoriji Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*.

gledavanja bosanskohercegovačke prošlosti.⁸⁴ Opšta karakteristika im je njihova pojavna uslovljenost i površnost, kao obilježja većeg dijela produkcije drugog perioda. Dostignuća historiografije u njima nisu u dovoljnoj mjeri iskorištena. Rijetka je ili nikakva međusobna uključenost ili pokušaj kritike. Prisutna su im i preispitivanja projiciranjem modernijih shvatanja. Nisu ni plod dugotrajnijeg metodološkog usavršavanja, niti dovoljnog stručnog recenziranja. Pojam zatvaranja u njima dolazi u potpunosti do izražaja. Kostur Ćirkovićeve sinteze iz 1964. osnova je koja se isprječava pred većinom ovih pokušaja. Poveći broj sintetičkih pristupa u ovom kratkom periodu uvećan je ponovljenim izdanjima Klaićeve *Povijesti Bosne, Napretkove povijesti BiH* i Ćorovićeve *Historije Bosne* čijim pojavama se dodatno nude revalorizacije i definiranja sinteze.⁸⁵ Širu produkciju kvalitetnije predstavljaju manje sintetske cjeline kojima se put prema sintezi uspješnije trasira. Postavkama se izdvajaju obrade D. Lovrenovića, B. Nilevića i M. Šunjića.⁸⁶

Srednjovjekovna Bosna više ili manje predmetom je obrade i u sintezama koje prate druge sredine, jugoistok Evrope, Srbiju ili Hrvatsku, u srednjem vijeku ili u širim vremenskim okvirima.⁸⁷ Srednjovjekovna Bosna prisutna je tema

-
84. *Istina o Bosni i Hercegovini. Činjenice iz istorije Bosne i Hercegovine*, (D. LOVRENOVIĆ), Altermedia, Sarajevo 1991; *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja drugog svjetskog rata*, Press centar Armije BiH, (B. NILEVIĆ i M. ŠUNJIĆ), Sarajevo 1994; ŽIVKOVIĆ P., *Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća i povijest Hrvata bosanske posavine do početka XX. stoljeća*, HKD Napredak, Mostar 1994; ISTI, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, I dio Značenja V/11 (73-84), II dio Značenja V/12 (53-68), Doboj 1986; MALCOLM N., *Povijest Bosne - Kratki pregled*, Erasmus Gilda - Novi liber - Dani, Zagreb 1995; DONIA R. J.-FINE J. V. A., *Bosna i Hercegovina - tradicija koju su izdali*, Fama, Sarajevo 1995; KRŽIŠNIK-BUKIĆ V., *Bosnska identiteta. Med preteklostjo in prihodnostjo*, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1996; IMAMOVIĆ M., *Historija Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo 1997; ARNAUTOVIĆ E., *Pregled historije Bosne i Hercegovine od prahistorije do kraja srednjeg vijeka*, Pedagoška akademija, Mostar 1997; *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja drugog svjetskog rata*, (D. LOVRENOVIĆ, B. NILEVIĆ i M. ŠUNJIĆ), 2. dopunjeno izd., BKC, Sarajevo 1998.
85. KLAJĆ V., *Povjest Bosne*; Grupa autora, *Povijest Bosne i Hercegovine*, 2. izd., HKD Napredak, Sarajevo 1991; 3. izd., 1998; ĆOROVIĆ V., *Historija Bosne*.
86. LOVRENOVIĆ D., *Od slavenskog naseljavanja do bana Kulina (VII-XII st.)* (43-56); NILEVIĆ B., *Proces afirmacije srednjovjekovne bosanske države* (57-81); ŠUNJIĆ M., *Uništenje srednjovjekovne bosanske države* (83-96), *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja drugog svjetskog rata*, BKC.
87. ANTOLJAK S., *Hrvati u prošlosti*, Split 1992; ISTI, *Pregled hrvatske prošlosti*, Split 1994; BUDAK N., *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb 1994; ĆIRKOVIĆ S., *Srbi u srednjem veku*, Idea, Beograd 1995, (2. izd. 1997), na talijanskom 1992 i 1994, francuskom 1994, ruskom 1996; ĆOROVIĆ V., *Istorija Srba*, I-II, BIGZ, Beograd 1989; FINE J. V. A., *The Early Medieval Balkans - A Critical Survey from the Sixts to the Twelfth Century*, Ann Arbor 1983; ISTI, *The Late Medieval Balkans - A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor 1987; FALCZOK W.-WASILEWSKI T., *Historia Jugoslawii*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódz, Ossolineum, 1985; FORETIĆ V., *Povijest Du-*

i u obradama za različite enciklopedije i prigodna izdanja.⁸⁸ "Nacrt sinteze" hrvatskog srednjovjekovlja Tomislava Raukara najjači je metodološki uzus koji je ponuđen sintezi srednjeg vijeka u ovome periodu i kvalitetan je obrazac za pristup sintezi srednjovjekovne Bosne.⁸⁹

Rad na političkoj historiji srednjovjekovne Bosne unaprijeđen je kroz definiranje položaja ranosrednjovjekovne Bosne djelom Nade Klaić.⁹⁰ Postavkom položaja novih zajednica po doseljavanju Slavena na nove prostore ponuđen je drugačiji okvir kojim su unapređena dosadašnja gledišta.⁹¹

brovnika do godine 1808., I dio, MH, Zagreb 1980; GOLDSTEIN I., *Hrvatski rani srednji vijek*, Novi liber, Zagreb 1995; *Istorija srpskog naroda I, (Od najstarijih vremena do Maričke bitke 1371.)*, SKZ, Beograd 1981; *Istorija srpskog naroda II, (Doba borbi za očuvanje i obnovu države (1371-1537.))*, SKZ, Beograd 1982 (2. izd. 1994); KALIĆ J., *Srbi u poznom srednjem veku*, Beograd 1994; KONT F., *Sloveni I-II*, Filip Višnjić, Biblioteka "Retrospektive", Beograd 1989; MATUZ J., *Osmansko carstvo*, ŠK, Zagreb 1992; MITROVIĆ J., *Istorija Srba*, Beograd 1994; MUŽIĆ I., *Podrijetlo Hrvata*, MH, Zagreb 1989; ISTI, *Slaveni, Gotti i Hrvati*, Domanović, Zagreb 1997; PANTELIĆ S., *Najstarija povijest Hrvata*, Mainz 1993; PAVLIČEVIĆ D., *Povijest Hrvatske*, Zagreb 1994; SPREMIĆ M., *Despot Đurađ Branković i njegovo doba*, Beograd 1994; STULLI B., *Povijest Dubrovačke Republike*, Zagreb - Dubrovnik 1989; VESELINOVIĆ A., *Država srpskih despota*, Beograd 1995; VOJE I., *Oris zgodovine jugovzhodne Evrope - srednji vek*, Ljubljana 1992; ISTI, *Nemirni Balkan. Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja, Državna založba Slovenije*, Ljubljana 1994. Izašla su i ponovljena izdanja, JIREČEK K., *Istorija Srba I-II*, Slovo Ljubve, Beograd 1981; ČOROVIĆ V., *Istorija Jugoslavije (reprint izdanja iz 1933)*, Beograd 1989; KLAJĆ V., *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća 1-5*, MH, Zagreb 1980; ŠIŠIĆ F., *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara (prettisak izdanja iz 1925)*, MH, Zagreb 1990; OSTROGORSKI G., *Istorija Vizantije (2. fototipsko izd.)*, Sabrana dela 1-6, Prosveta, Beograd 1983.

88. Pored EJ (i Separata SR Bosna i Hercegovina), s prepravljenim tekstom A. Babića, uporedi, VOJE I., *Bosna*, Velika ilustrirana enciklopedija, Zgodovina 1, Ljubljana 1983; ISTI, *Bosna i Hercegovina*, ES 1, Ljubljana 1987, 337-338; ČIRKOVIĆ S., *Bosna*, Lexikon des Mittelalters, München-Zürich, Artemis Verlag, 1982; TIHIĆ S., *Bosna i Hercegovina*, Blago na putevima Jugoslavije (Enciklopedijsko-turistički vodič), Jugoslavijapublik, Beograd 1983, 262-337; BENAC A.-LOVRENOVIĆ I., *Bosnia and Herzegovina*, 2. ed., Svjetlost-Jugoslavenska revija, Sarajevo-Beograd 1986; *Umjetničko blago Bosne i Hercegovine*, (Đ. BASLER, DŽ. ČELIĆ, Z. KAJMAKOVIĆ, A. BEGIĆ), Svjetlost, Sarajevo 1988; LOVRENOVIĆ I.-IMAMOVIĆ M., *Bosnia & Herzegovina a millenium of continuity*, 1. izd., Oslobođenje (Publisher), Sarajevo 1992, 2. izd., 1996.
89. RAUKAR T., *Hrvatsko srednjovjekovlje*, ŠK, Zagreb 1997.
90. KLAJĆ N., *Srednjovjekovna Bosna*, 1. izd., GZH, Zagreb 1989; 2. izd., Eminex Zagreb 1994. Uporedi, ISTA, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Globus, Zagreb 1990.
91. ČOŠKOVIĆ P., *Bosansko-ugarski odnosi u širem kontekstu političkih gibanja u X. stoljeću*, Bosna i svijet ..., 11-37; LOVRENOVIĆ D., *Na ishodištu srednjovjekovne bosanske etno-politogeneze*, BF VI/9, Sarajevo 1998, 85-125; ISTI, *Od slavenskog naseljavanja do bana*

Odnos Bosne i susjeda obuhvatio je više monografskih obrada i sitnijih priloga s unapređenjem spoznaje i pravicima preispitivanja položaja srednjovjekovne Bosne. Pored N. Klaić odnosima s Ugarskom, određenim kao ključnim, nove postavke i priloge ponudili su Mladen Ančić, Dubravko Lovrenović, Pejo Ćošković i Pavo Živković.⁹² Odnose Bosne s Venecijom pratilo je više autora, a posebnom monografskom obradom Marko Šunjić.⁹³ Položaj Bosne prema Bizantu i Dalmaciji pratili su Sima Ćirković, Jadran Ferluga, Marko Šunjić, Milko Brković, Dubravko Lovrenović i Pavo Živković.⁹⁴ Bosansko-

Kulina (VII-XII st.), Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja drugog svjetskog rata, BKC ..., 43-56. Uporedi, NOVAKOVIĆ R., *Gde se nalazila Srbija od VII do XII veka (Istorijsko-geografsko razmatranje)*, Problemi i znanja, Istorijski institut-Narodna knjiga, Beograd 1981; MAKSIMOVIĆ LJ., *Struktura 32. glave spisa De Administrando Imperio*, ZRVI 21, Beograd 1982, 25-32; KLAJĆ N., *Najnoviji radovi o 29, 30. i 31 poglavju u djelu De Administrando imperio Konstantina VII Porfirogeneta*, SP 15, Split 1985, 31-60; FERJANČIĆ B., *Dolazak Hrvata i Srba na Balkansko poluostrvo (osvrst na nova tumačenja)*, ZRVI 35, Beograd 1996; ĆIRKOVIĆ S., *"Naseljeni gradovi" Konstantina Porfirogeneta i najstarija teritorijalna organizacija*, ZRVI 37, Beograd 1998.

92. ANČIĆ M., *Putanja klatna ...*; ISTI, *"Križarske vojne" XII stoljeća*, Radovi HDZU III, Sarajevo (1995), 13-35; LOVRENOVIĆ D., *Utjecaj Ugarske na odnos Crkve i države u srednjovjekovnoj Bosni*, Sedam stoljeća ..., 37-93; ĆOŠKOVIĆ P., *Dubica u bosansko-ugarskim odnosima 1398-1402. godine*, IZ 2, Banja Luka 1981, 43-53; ŽIVKOVIĆ P., *Sigismundova odmazda prema Hrvatima i pokušaj pokoravanja Bosanskog Kraljevstva*, Radovi 28, RPZ 15, Zadar 1989, 103-134; Uporedi i, DŽAJA S., *Rama u tkivu povijesnih razdoblja*, NEV 38/1-2, Sarajevo 1988, 15-21; PÁL E., *Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa*, Zbornik 16, Zagreb 1998, 57-72.
93. ŠUNJIĆ M., *Bosna i Venecija*; Uporedi: ISTI, *Postupni uspon bosansko-venecijanskih ekonomskih odnosa u XV stoljeću*, Radovi HDZU I, Sarajevo (1993), 9-42; ISTI, *Venezia e gli ultimi re della Bosnia (1420.-1463.)*, Radovi HDZU III, Sarajevo (1995), 45-54; KREKIĆ B., *Mleci i unutrašnjost Balkana u četrnaestom veku*, ZRVI 21, Beograd 1982, 143-158; HRABAK B., *Venecija i bosanska država*, Istraživanja 12, Novi Sad 1989, 407-505. U svome djelu M. Šunjić napore B. Hrabaka podvrgava oštroj kritici ocjenjujući ih negativno.
94. ĆIRKOVIĆ S., *Bosna i Vizantija*, Osamsto godina Povelje ..., 23-35; FERLUGA J., *Pota in metode bizantinske politične in kulturne ekspanzije na Balkanu od srede VII. do prvih desetletij XI. stoletja*, ZČ 41/4, Ljubljana 1987, 573-583; ŠUNJIĆ M., *Vlatko Kosača u Poljicima*, GDI BiH 34, Sarajevo 1983, 145-147; BRKOVIĆ M., *Bosanski kraljevski dvor prema Zadru i Hrvojeva uloga u zadarskim događajima krajem XIV i početkom XV st.*, Radovi 25, RPZ 12 (1985-1986), Zadar 1986, 255-270; LOVRENOVIĆ D., *Cetinski knez Ivaniš Nelipčić u političkim previranjima u Dalmaciji krajem 14. i tokom prvih decenija 15. stoljeća*, Prilozi XXI/22, Sarajevo 1986, 199-220; ISTI, *Da li je Jelena Nelipčić bila majka Balše Hercegovića*, IZ 7, Banja Luka 1986, 195-198; ISTI, *Ostrovica i Skradin u mletačko-ugarskim ratovima za Dalmaciju (1409-1420)*, HZ 39, Zagreb 1986, 163-172; ISTI, *Kako je bosanski vojvoda Sandalj Hranić došao u posjed Ostrovice i Skradina*, Radovi 19, Zagreb 1986, 231-236; ISTI, *Hrvoje Vukčić Hrvatinić i splitska komuna*, Prilozi XXII/23, Sarajevo 1987, 37-45; ISTI, *Istočni Jadran u odnosima između Hrvoja Vukčića i Sandalja Hranića na prelazu iz XIV. u XV. stoljeće*, GADAR BiH 27, Sarajevo 1987, 55-66; ISTI, *Jelena Nelipčić, splitska vojvotkinja i bosanska kraljica*, Radovi 20, Zagreb 1987, 183-193; ŽIVKOVIĆ P., *Bosna između Dubrovnika i Mletačke Republike dvadesetih godina XV stoljeća*, IZ 7, Banja Luka

dubrovački odnosi obrađivani su monografijama o Dubrovniku Bernarda Stullija i Vinka Foretića, a kroz prizmu Konavala posebno radovima Josipa Lučića, Bariše Krekića, Pave Živkovića i Zdenke Janeković.⁹⁵ Odnos Bosne i Srbije, kao i Bosne i Zete, nije zaokružen posebnim naslovnim okvirom.⁹⁶ Susjedstvo i prisustvo Bosne i Bosanaca u Kosovskoj bici predmet je obrade više autora.⁹⁷ Ni odnos Bosne i Osmanskog carstva nema monografsko sagledavanje, mada je u radovima prisutno preispitivanjima Borisa Nilevića i Đure Tošića.⁹⁸ Definiranje pada Bosne pod osmansku vlast uznapredovalo je istraživanjima i postavkama

- 1987, 7-24; ISTI, *Ivaniš Nelipić između Mletačke Republike i bosanskog kralja Tvrtka II Tvrtkovića*, Radovi 27, RPZ 14, Zadar 1988, 151-170; ISTI, *Knin i Bosna od kraja 13. do početka 15. stoljeća*, Kninski zbornik, MH, Zbornici i monografije, Zagreb 1993, 123-131.
95. B. STULLI, *Povijest Dubrovačke Republike*; ISTI, *Dubrovačke odredbe o Konavlima (I)*, Konavoski zbornik I, Dubrovnik 1982, 29-43; FORETIĆ V., *Povijest Dubrovnika I*; LUČIĆ J., *Kroz konavosku prošlost*, Konavoski zbornik I, Dubrovnik 1982, 13-28; JANEKOVIĆ Z., *Stjecanje Konavala: Antička tradicija i mit u službi diplomacije*, Konavle u prošlosti ..., 31-45. ŽIVKOVIĆ P., *Ustupanje Konavala Dubrovčanima*, na istom mjestu, 77-100; ISTI, *Diplomatski kontakti Bosne i Huma s Dubrovčanima o ustupanju Konavala*, HM 6, Sarajevo 1998, 89-105. Uporedi i, LUČIĆ J., *Prevlaka u doba Dubrovačke Republike*, Lučić Josip - Obad Stijepo, *Konavoska prevlaka*, MH, Dubrovnik 1994, 23-76.
96. Oni su predmet obrade u okviru više naslova srpske historije srednjeg vijeka u fusnoti 85. Uporedi i, PUŠIĆ I., *Hercegovačka luka i pristanište u srednjem vijeku*, GPM 27-28, Kotor 1979-1980., 25-36; ZLOKOVIĆ M., *Pomorstvo Novoga za vrijeme Tvrtkove i Kosačine vladavine*, GPM 29-30, Kotor 1981-1982, 41-59; DONDOVIĆ B., *Herceg-Novu u srednjem vijeku*, Boka 13-14, Herceg-Novu 1982., 31-53.
97. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ D., *O učešću bosanskog odreda u Kosovskoj bici*; MIHALJIĆ R., *Lazar Hrebljanović. Istorija-kult-predanje*, Nolit, Beograd 1984; TOŠIĆ Đ., *Kosovska bitka u historiografiji o srednjovjekovnoj Bosni*, SANU, Zbornik radova 11, Beograd 1990, 101-107; ČIRKOVIĆ S., *Percepcija ishoda Kosovske bitke*; ISTI, *O sastavu i snazi Lazarevog tabora na Kosovu*, VIG 40/2, Beograd 1989, 151-168; ISTI, *Kosovska bitka u kontekstu srpske i balkanske istorije*, Boj na Kosovu - starija i novija saznanja, Beograd 1992, 361-364; HRABAK B., *Odredi saveznika kneza Lazara u bici na Kosovu*, Uzički zbornik 18, Titovo Užice 1989, 39-50; BRKOVIĆ M., *Uloga bosanskog kralja Tvrtka I. u zbivanjima prije, u vrijeme i nakon Kosovske bitke 1389. godine*, CCP XIII/23, Zagreb 1989, 1-8. Uporedi, ŽIVKOVIĆ P., *Neki manje poznati detalji o boju na Kosovu polju*, Književna revija III, Sarajevo 1989.
98. NILEVIĆ B., *O bosansko-turskim odnosima do 1463. godine*, Pregled 76/4, Sarajevo 1986, 417-424; ISTI, *Bosna i Osmansko Carstvo*, Bosna i svijet ..., 65-74; ISTI, *Sjeveroistočna Bosna u tokovima evropske srednjovjekovne povijesti. Prilog historiji Srebreničke banovine*, BF IV/6, Sarajevo 1996, 116-122; TOŠIĆ Đ., *Bosna i Turci od Kosovske do Anđerske bitke*, Zbornik za istoriju BiH 1, Beograd 1995, 85-97. Izašlo je još jedno izdanje, ŠABANOVIĆ H., *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, Sarajevo 1982. Uporedi i, DOKLESTIĆ LJ., *Osmanlije i Balkan u vrijeme prve etape njegova osvajanja*, HZ 42, Zagreb 1989, 19-30; SINDIK D., *Nagoveštaji islamizacije Bosne, Islām, Balkan i velike sile ...*, 159-163; MAŽURAN I., *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Golden marketing, Zagreb 1998; SIMONITI V., *Turki so v deželi še. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*, Mohorjeva družba, Celje 1990; VOJE I., *Jugoslovsanske dežele od prevlade Benečanov in Turkov do prevlade Habsbružanov (Rezultati jugoslovsanske historiografije in problemi)*, ZČ 36/1-2, Ljubljana 1982, 19-43; ISTI, *Slovinci pod pritiskom turškega nasilja*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1996.

Marka Šunjića.⁹⁹ Prisutni su i pokušaji revalorizacije starijih mišljenja u razmatranjima Borisa Nilevića.¹⁰⁰ Praćenju predstavnika vladarske kuće poslije pada Bosne pažnju je posvetio Đuro Tošić.¹⁰¹ Veze Bosne s Celjskim i Ugarskom preko brakova bosanskih princeza pratili su Tomislav Raukar, Ignacij Voje i Peter Rokay.¹⁰²

Politički život u srednjovjekovnoj Bosni, praćen i radovima o odnosima Bosne i susjedstva, konkretnije monografske obrade dobio je radovima Pave Živkovića¹⁰³ i Peje Čoškovića¹⁰⁴ koji su obrađivali više segmenata bosanske historije XV. stoljeća. Novim razinama nameće se izučavanje političke historije radovima Srećka Džaje i Dubravka Lovrenovića. Preispitivanja čina Tvrtkovog krunisanja otvara sagledavanje ideološkog, crkveno-političkog i politološkog okvira srednjovjekovne Bosne.¹⁰⁵ Prisutni su i pokušaji politološkog i državno-

99. ŠUNJIĆ M., *Trogirski izvještaji*; ISTI, *Osvrt na ocjene uzroka propasti srednjovjekovne bosanske države*, Radovi HDZU II, Sarajevo (1994), 25-33; ISTI, *Savremeno javno mnijenje o propasti bosanskog kraljevstva*, Stećak I/9, rujan, Sarajevo 1994, 37-38; ISTI, *Uništenje srednjovjekovne bosanske države*, BKC. Uporedi, KURELAC M., *Hrvatski protuturski pisci XV stoljeća*, Rasprave 1, Zagreb 1998., 77-92.
100. NILEVIĆ B., *Prilog karakterologiji bosanskog srednjeg vijeka*; ISTI, *O moralnom stanju Bosne pred 1463. godinu*, POF 40 (1990), Sarajevo 1991, 115-123. Uporedi i, ŽIVKOVIĆ P., *Sumrak Bosne i Huma (Zadnje godine bosansko-humske neovisnosti)*, (romanizirano), HKD Napredak, Orašje 1997.
101. TOŠIĆ Đ., *Ponašanje bosanske kraljice Mare (Jelene) u izbjeglištvu*, Zbornik radova X kongresa SIJ, Beograd 1998, 393-398; ISTI, *Bosanska kraljica Katarina (1425-1478)*, Zbornik za istoriju BiH 2, Beograd 1997, 73-112. Uporedi, ARNDT M., *Prvobitni natpis na grobu bosanske kraljice Katarine* (prevod s njemačkog originala iz 1977), Jukić 19/20, Sarajevo 1989/1990, 132-143; ZGODIĆ E., *Katarina, papa i Bosna*, Država, nacija, demokratija, Sarajevo 1998, 133-143.
102. VOJE I., *Katarina Celjska – Kotromanićka in njen pečat*, Celjski zbornik 1977-1981, Celje 1981, 287-292; RAUKAR T., *Grofovi Celjski i hrvatsko kasno srednjovjekovlje*, HZ 36 (1983), Zagreb 1984, 113-140; ROKAY P., *Bibliografsko-genealoška beleška o ugarskoj kraljici Jelisaveti Kotromanić*, Povodom sto pedeset godišnjice rođenja Ilariona Ruvarca, Zbornik za istoriju MS 28, Novi Sad 1983, 129-133.
103. ŽIVKOVIĆ P., *Tvrtko II Tvrtković, Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*, Institut za istoriju, Studije i monografije, Sarajevo 1981. Uporedi: ISTI, *Kada je rođen i kada je umro Tvrtko II Tvrtković ?*, IČ 28, Beograd 1981, 155-159; ISTI, *Prvi ugarsko-turski sukobi na tlu Bosne ("Dobojska bitka" 1415. godine)*, Značenja III/3-4, Doboj 1983, 149-157; ISTI, *"Bitka kod Dobora 1394. godine"*, Značenja IV/5, Doboj 1984, 55-62; ISTI, *Usorska vlasteoska porodica Zlatonosovići i bosanski vladari posljednjih decenija XIV i prve tri decenije XV stoljeća*, HZ 39, Zagreb 1986, 147-162.
104. ČOŠKOVIĆ P., *Bosanska kraljevina u prijelomnim godinama 1443.-1444.*; ISTI, *O dolasku Stjepana Tomaša na vlast i njegovom međunarodnom priznanju*, IZ 5, Banja Luka 1984, 7-6.
105. DŽAJA S., *Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije*, Jukić 15, Sarajevo 1985, 81-102; ISTI, *Ideološki i politološki aspekti propasti bosanskog kraljevstva 1463. godine*, CCP XVIII/10, Zagreb 1986, 206-214; LOVRENOVIĆ D., *Bosansko srednjovjekovlje u svjetlu kristijanizacije vladarske ideologije (Na trećem putu tzv. "monarhijske pobožnosti")*, BF V/8, Sarajevo 1998, 156-193; ISTI, *Proglašenje Bosne kraljevstvom (Pokušaj revalorizacije)*, Forum Bosnac 3-4, Sarajevo 1999, 227-287. Uporedi, sa-

pravnog određenja koji još nemaju izgrađenu metodološku postavku. Njihov nivo je ograničen aktualnim zatvaranjima, modernim projiciranjima, individualnom racionalizacijom i nedostatkom recenzije.¹⁰⁶

Topografija Bosne i Huma u srednjem vijeku dobila je nizom novih radova i novu sliku. Cjelovit sintetički opis nije ostvaren.¹⁰⁷ Dobila ga je samo *Humska zemlja* monografijom Siniše Mišića.¹⁰⁸ Proučavanje Visokog i njegove okoline, središta srednjovjekovne Bosne, Pavo Anđelić je svoja istraživanja zaokružio monografskom obradom.¹⁰⁹ Daljim radom Anđelić je nastavio ranija proučavanja Hercegovine obradom Bišća i Blagaja te župa Primorje, Popovo i Žaba.¹¹⁰ Župu Trebinje, Drijeva i donji tok Neretve novom izvornom elaboracijom osvijetlio je Đuro Tošić.¹¹¹ Istraživanja u obradi župe Vrhbosna Vesna Mušeta-Aščerić završila je monografskom obradom.¹¹² U posljednje vrijeme

opštenja u prilogu Odjeka, "Šest stoljeća od smrti bosanskog kralja Tvrtka I": DŽAJA S., *Bosansko srednjovjekovlje kroz prizmu bosanske krune, grba i biskupije* (7-8), ĆIRKOVIĆ S., *Prenošenje kraljevstva u Bosnu* (8), BRANDT M., *Tvrtkov uspon na kraljevsko dostojanstvo* (8), D. LOVRENOVIĆ, *A zemlja ostaje*, Odjek 44/17-18, Sarajevo 1-31.X 1991; ANĐELIĆ P., *Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milima (Arnautovićima) kod Visokog*, GZM (A) 34 (1979), Sarajevo 1980, 183-247; ĆIRKOVIĆ S., *Mileševa i Bosna, Mileševa u istoriji srpskog naroda* ..., 137-143; ANČIĆ M., *Stjepan Tvrtko I (o 600-oj obljetnici smrti)*, HKD Napredak, Sarajevo 1991., 88-94; ISTI, *Politička struktura srednjovjekovne Bosne*, Hrvatski narodni godišnjak 1999, HKD Napredak, Sarajevo 1998, 173-181.

106. Uporedi, *Bosanska srednjovjekovna država i savremenost*. Za drastičnu zloupotrebu historiografije (naročito djela N. Klaić), IBRAHIMAGIĆ O., *Državnopravni razvitak Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1997.

107. Pokušaj M. Markovića je beskoristan jer se zasniva na rezultatima starije historiografije, temeljito *Naselja* ... M. Vega iz 1957, i ne podrazumjeva novija dostignuća, MARKOVIĆ M., *Descriptio Bosnae & Hercegovinae. Bosna i Hercegovina na starijim zemljovidima*, Posebno izdanje AGM, Zagreb 1998.

108. MIŠIĆ S., *Humska zemlja u srednjem veku*, FF, Beograd 1996.

109. ANĐELIĆ P., *Doba stare bosanske države*, Visoko i okolina kroz historiju 1, Visoko 1984, 101-309; ISTI, *Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Svjetlost, Sarajevo 1982.

110. ANĐELIĆ P., *Bišće i Blagaj, politički centar Humske zemlje u srednjem vijeku*, Hercegovina 1, Mostar 1981, 41-72; ISTI, *Srednjovjekovna župa Primorje u Humskoj zemlji*, Tribunia 6, Trebinje 1982, 27-40; ISTI, *Srednjovjekovna župa Popovo*, Tribunia 7, Trebinje 1983, 61-79; ISTI, *Srednjovjekovna župa Žaba*, Hercegovina 3, Mostar 1983, 35-56.

111. TOŠIĆ Đ., *Trg Drijeva u srednjem vijeku*, Veselin Masleša, Sarajevo 1987; ISTI, *Trebinjska oblast u srednjem vijeku*.

112. MUŠETA-AŠČERIĆ V., *Srednjovjekovna župa Vrhbosna. Problemi granica i vlasti*, Prilozi XX/21, Sarajevo 1985, 257-268; ISTA, *Ostaci srednjovjekovne toponomastike na području*

područje Vrhbosne i počeci Sarajeva predmet su interesa više autora.¹¹³ Fojnicu u srednjem vijeku obradila je Desanka Kovačević-Kojić, Bihać Mladen Ančić, Gorazde Bogumil Hrabak, a područje Zenice, Šipova i Vranduk Salih Jalimam.¹¹⁴ Obradeno je i područje gornjeg Podrinja, područje porodice Kosača, župe Brotnjo, Uskoplje, Dabar i Luka od strane Desanke Kovačević-Kojić, Zdravka Kajmakovića, Marka Vega, Ante Škegra i Marijana Sivrića.¹¹⁵ Sjeveroistočnom dijelu Bosne niz radova posvetio je Pavo Živković, a Dobor u Usori obradio je Ivo Bojanovski.¹¹⁶ Područje Konavala je s više aspekata obrađi-

župe Vrhbosna, GZM (A) 40/41 (1985-1986), Sarajevo 1986, 211-230; ISTA, *Sarajevo i njegova okolina u XV. stoljeću*, (doktorska teza), FF, Sarajevo 1996.

113. MUŠETA-AŠČERIĆ V., *Sličnosti i razlike u urbanom razvijanju bosanskih gradova Sarajeva i Zvornika u XV stoljeću*, Urbano biće ..., 57-64; ISTA, *Srednjovjekovno naselje na mjestu današnjeg Sarajeva*, Prilozi historiji Sarajeva ..., 35-45. Uporedi i, BOJANOVSKI I., *Vrhbosna. srednjovjekovni kaštel iznad Sarajeva*, HKD Napredak, Sarajevo 1991, 339-340; FEKEŽA L., *Rezultati ranijih arheoloških istraživanja kasnoantičkih i srednjovjekovnih lokaliteta na području Sarajeva*, na istom mjestu, 24-34; KUPUSOVIĆ A., *Vakufnama Isabega Ishakovića*, na istom mjestu, 47-51. Sada i, ANČIĆ M., *Razvoj srednjovjekovnog naseobinskog kompleksa na mjestu današnjeg Sarajeva*, HM III/11-12, Sarajevo 1999, 48-82; DRAGIĆ M., *Vrhbosanske srednjovjekovne crkve i mučenici u povijesti i predaji*, na istom mjestu, 151-157; ŽIVKOVIĆ P., *Vrhbosanska biskupija sufragana u procijepu Dubrovačke i Splitske biskupije*, na istom mjestu, 99-112.
114. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ D., *Fojnica u srednjem vijeku*, Fojnica kroz vijekove, 35-62; ANČIĆ M., *Bihaćki kraj od 1262. do početka XV. stoljeća*, GADAR BiH 25, Sarajevo 1985, 193-230; ISTI, *Bihać - slobodna kraljevska varoš*, IZ 4, Banja Luka 1983, 125-134; HRABAK B., *Gorazde u XIV-XVI veku*, IJČ 25/2, Beograd 1997; JALIMAM S., *Vranduk - kraljevski grad*, Zavičajni muzej Travnik-Trekking Co Zenica, Travnik 1996; ISTI, *Prošlost Zenice do 1941. godine*, Muzej grada Zenice, Trekking Co, Zenica 1996; ISTI, *Područje Šipova u srednjem vijeku*, Bošnjaci Šipova ..., 17-34.
115. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ D., *Arhivsko-istorijska istraživanja Gornjeg Podrinja*; KAJMAKOVIĆ Z., *Drina u doba Kosača*, NS 14-15, Sarajevo 1981, 141-177 (Uporedi, PALAVESTRA V., *Prilozi za historijsku topografiju gornjeg Podrinja*, Radio Sa VIII/26, Sarajevo 1979, 523-536); VEGO M., *Prilog poznavanju srednjovjekovnih gradova hercega Stjepana Vukčića Kosače*, Most 28-29, Mostar 1980, 129-140; ISTI, *Historija Brotnja od najstarijih vremena do 1878. godine*, Čitluk 1981; ŠKEGRO A., *Uskoplje I, Uskoplje na Vrbasu od prapovijesti do kraja austrougarske uprave*, Hrvatska uzdanica, Uskoplje 1996; SIVRIĆ M., *Srednjovjekovna humska župa Dabar*, Hercegovina 2 (10), Mostar 1996, 35-47; ISTI, *Srednjovjekovna humska župa Luka*, Povijest hrvatskog Počitelja, Čapljinina 1996, 168-224.
116. ŽIVKOVIĆ P., *Usora i Soli - poprište značajnih historijskih događaja u XIV. i XV. stoljeću*, Članci i građa 15, Tuzla 1984, 33-45; ISTI, *Pregled historije Brčkog i okoline od najstarijih vremena do austrougarske okupacije*, Brčko i okolina u radničkom pokretu i NOB-i, Tuzla 1985, 11-54; ISTI, *Modriča sa okolinom u srednjem vijeku*, Modriča sa okolinom u prošlosti. Modriča 1986., 35-72; ISTI, *Kratak pregled istorije općine Orašja*, Sto godina proizvodnje duhana u srednjoj bosanskoj Posavini I "Bosanac" 1888-1988/, Zadrugar, Sarajevo 1989, 9-30; ISTI, *Hrvati Bosanske Posavine u prošlosti*, Radovi 32, RPZ 19, Zadar 1992-1993, 255-297; ISTI, *Povijest Bosne i Hercegovine*; BOJANOVSKI I., *Dobor u Usori (Sjeverna Bosna)*, NS 14-15, Sarajevo 1981, 11-37. Uporedi i, ČREMOŠNIK I., *Tipovi slovenskih nastambi nađenih u sjeveroistočnoj Bosni*, Arhivski vestnik 31, Ljubljana 1980, 132-158.

vano.¹¹⁷ Rezultatima se izdvajaju i obrade Polimlja.¹¹⁸ Različitim nivoom obrađenosti više krajeva, župa i mjesta bilo je predmetom analize kod niza autora.¹¹⁹ Novijim uglom posmatranja ističu se i postavke Lovorke Čoralić na

117. Pored literature u fusnoti 93, uporedi i, ČOŠIĆ S., *Dubrovački plemićki i građanski rodovi konavoskog podrijetla*, Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti ..., 47-75; BADURINA A., *Hagiotopografija Konavala*, na istom mjestu, 253-261.
118. ČUK R., *Dva stara trga u Polimlju*, IČ 29-30 (1982-1983), Beograd 1983, 39-46; ISTA, *Breza i Komorani - srednjovekovna naselja u Polimlju*, IČ 34, Beograd 1987, 61-73; ISTA, *Karavanske stanice u Polimlju u srednjem veku*, Mileševski zapisi 2, Prijepolje 1997, 7-24; ISTA, *Pljevlja i pljevaljski kraj u dubrovačkoj arhivskoj građi*, Glasnik Zavičajnog muzeja 1, Pljevlja 1999, 55-67; TOŠIĆ Đ., *Kontinuitet naseljenosti pljevaljskog kraja od praistorije do uspostavljanja turske vlasti*, na istom mjestu, 39-53; TOMOVIĆ G., *Brezica*, na istom mjestu, 69-76; SPASIĆ D., *Srednjovekovni utvrđeni gradovi pljevaljskog kraja*, na istom mjestu, 77-98; ISTI, *Srednjovekovni utvrđeni gradovi srednjeg Polimlja*, Mileševski zapisi 2, Prijepolje 1997; CVIJOVIĆ V., *Neki pomeni pljevaljskih toponima u istorijskim izvorima do kraja petnaestog veka*, Breznički zapisi 1, Pljevlja 1990, 5-18; LOMA A., *Toponomastika i arheologija - antički lokaliteti kod Pljevlja i Prijepolja i mogući predslavenski ostaci u tamošnjoj toponimiji*, SANU, Odjeljenje jezika i književnosti, Odbor za onomastiku, Onomatološki prilozi 10, Beograd 1989, 1-32; PETROVIĆ ?, *Prilog poznavanju Prijepolja u srednjem veku*, Simpozijum Sesoki dani Sretena Vukosavljevića 8, Prijepolje 1980, 157-172; DRNDA-ČAR H., *Iz prošlosti Jeleča*, NZ 12, Novi Pazar 1988, 69-72; ISTA, *Iz prošlosti Prijepolja*, Prilozi XXII/23, Sarajevo 1987, 47-54.
119. BEČIROVIĆ F., *Kakanj i njegova okolina*, NIP Kakanjski glas, Kakanj 1995; BEŠLAGIĆ Š., *Jeleč na Govzi*, Odjek 33/24, Sarajevo 1980, 4; BOJANOVSKI I., *Sokol na Plivi*, HKD Napredak, Sarajevo 1991., 287-294; IMAMOVIĆ E., *Neke spoznaje o kraljevskom gradu Kozogradu iznad Fojnice*, na istom mjestu, 305-313; FEKEŽA L., *Arheološka istraživanja srednjovjekovnog grada i crkve u selu Gradac kod Hadžića*, GZM (A) 42-43 (1987-88), Sarajevo 1989, 165-187; ISTA, *Neke osnovne crte razvoja srednjovjekovnih gradskih naselja u Bosni i Hercegovini*, Urbano biće ..., 37-45; FRANJIĆ Ž., *Povijest Bihaća, od najstarijih vremena do 1878. godine*, HKD Napredak, Bihać 1999; GRALJUK B., *Rezultati (pokusnih) arheoloških iskopavanja na srednjovjekovnom lokalitetu "Zidine" u Krupi na Vrbasu*, NS 18-19, Sarajevo 1989, 99-108; FIŠIĆ L., *Korijeni i život. Povijest župe Dolac s osvrtom na ostale župe lašvanske kotline*, Visoko 1987; JURIĆ I., *Prošlost Metkovića od najstarijih vremena do danas (1422-1984)*, (katalog izložbe), Metković 1984; KLAJIĆ N., *O Pokuplju kao vjekovnoj krajini između Jadrana i Panonije*, Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području, Hrvatsko arheološko društvo 10 (1985), Zagreb 1986, 189-197; LOVRENOVIĆ D., *Jajce - biser našega srednjovjekovlja (Uz 600. obljetnicu prvog spomena)*, Kalendar Svetoga Ante, Svjetlo riječi, Livno (Sarajevo) 1997, 80-88; MANDIĆ N., *Gacko kroz vijekove (prilozi istoriji Gacka)*, Gacko 1985; ISTI, *Zemlja zvana Gacko*, knj. 1, Beograd 1995; SPAHO F., *Nekoliko novih podataka o Stocu iz XV i XVI stoljeća*, POF 37 (1987), Sarajevo 1988, 197-201; SPARAVALO LJ., *Bijela kneza Alekse Paštrovića*, IG 1-2, Beograd 1981, 63-88; ČREMOŠNIK I., *Nalazi prvih ranoslavenskih naselja u Bosni i Hercegovini*, ZČ 35/1-2, Ljubljana 1981, 93-99; DALMACIJA S., *Iz istorije nekih srednjovjekovnih toponima Bosanske krajine*, Posebna izdanja ANU BiH 70, Odjeljenje društvenih nauka 13, Sarajevo 1985; PECO A., *Prilog proučavanju hercegovačke antoponimije u predturskom periodu*, na istom mjestu; RATKOVIĆ A., *Srednjovjekovni Mostar i problematika njegovog istraživanja*, NS 14-15, Sarajevo 1981., 75-78; MILINOVIĆ A., *Prilozi za identifikaciju i ubikaciju srednjovjekovnog grada Novog na Uni*, ZKM 7, Banja Luka 1983, 137-147; SELMANOVIĆ M., *Jajce od pada pod Turke do kraja XVI vijeka*, POF 42-43 (1992-1993), Sarajevo 1995,

izučavanju komunikacija i njihovih specifičnosti.¹²⁰ Prisutni su i radovi kojima se prate pojedini segmenti pitanja granica srednjovjekovne Bosne, dok je pristup historijskoj kartografiji definiran, iako je prema izvornim pokazateljima i njihovoj obradi ostao usputan.¹²¹ Uz rezultate rada na Arheološkom leksikonu BiH može se istaći da su pripremljeni uslovi za sintetičku obradu opisa srednjovjekovne Bosne.

Proučavanje privrede i društva srednjovjekovne Bosne doživjelo je niz kvalitetnih zaokruživanja i otvaranja novih pravaca. U prilogima za historiju Bosne i Hercegovine D. Kovačević-Kojić napravila je sintetski prikaz koji obuhvata zamašnu produkciju i izraz historiografije na izučavanju privrede u periodu poslije drugog svjetskog rata.¹²² Zaokruživanju dostignutih proučavanja pripada i niz drugih radova i referata kojima je i evropska historiografija upoznata s definiranjem privrednih kretanja na jugoistoku Evrope, prije svega S. Ćirkovića i D. Kovačević-Kojić.¹²³ Zapažene radnje dali su Voje I., Hrabak B.,

155-190; ZELENKA A., *Zapisi iz starije prošlosti Mostara i okolice*, Hercegovina 2 (10), Mostar 1996, 61-76; ŽIVKOVIĆ P., *Napomene iz povijesti Livna*, Livanjski kraj u povijesti ..., 135-141.

120. ĆORALIĆ L., *Izvori i literatura o povijesti cesta i puteva u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama i Bosni*, Radovi 24, Zagreb 1991, 23-40; ISTA, *Put, putnici, putovanja. Ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*, Zagreb 1997.
121. GRDINA I., *Obseg bosanske države za bana Kulina*, ZČ 42/3, Ljubljana 1988, 449-456; BLAGOJEVIĆ M., *Pregled istorijske geografije srednjovjekovne Srbije*, Zbornik Istorijskog muzeja Srbije 20, Beograd 1983, 45-126; ISTI, *Severna granica bosanske države u XIV veku*, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena ..., 59-76; VESELINOVIĆ A., *Granica između Srbije i Bosne u XV veku*, na istom mjestu, 87-100; NIKOLIĆ M., *Karta Balkanskog poluostrva iz prve polovine XV veka*, IČ 29-30 (1982-1983), Beograd 1983, 63-75; *Atlas svjetske povijesti*, dopunjeno izdanje za Jugoslaviju, (S. Ćirković), Cankarjeva založba, Ljubljana-Zagreb 1986; PANDŽIĆ A., *Stare karte i atlasi Povijesnog muzeja Hrvatske*, *Povijesni muzej Hrvatske*, Katalog muzejskih zbirki XXII, Zagreb 1987; *Srbija i susedne zemlje na starim geografskim kartama*, (publikacija povodom izložbe), (ĆIRKOVIĆ S., *Sve-dočenje karte*, 11-17, TOMOVIĆ G., *Srbija na starim geografskim kartama od antike do kraja XVI veka*, 21-52), Galerija SANU 70, Beograd 1991; MARKOVIĆ M., *Descriptio Croatiae. Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*, Zagreb 1993; ISTI, *Descriptio Bosnae & Hercegovinae*.
122. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ D., *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, Društvo i privreda ..., 85-190.
123. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ D., *Ekonomske veze i kulturni uticaji između bosanske države i talijanskih gradova u XIV i XV vijeku*, GDI BiH 35, Sarajevo 1984, 35-44; ISTA, *Kulinova povelja i bosansko-dubrovački odnosi*, Osamsto godina Povelje ..., 37-44; ISTA, *Il commercio Raguseo di terraferma nel medio evo*, Ragusa e il Mediterraneo ..., 61-78; KOVAČEVIĆ-KOJIĆ D. - ĆIRKOVIĆ S., *L'économie naturelle et la production merchandise au XIIIe - XIVe siecle dans les regions actualles de la Yugoslavie*, Balcanica 13-14, Beograd 1982-1983, 45-

Fejić N., Tošić Đ. i dr.¹²⁴ Rudarstvo je jedna od istraživanijih tema, a najznačajniji radovi su rezultat rada na skupu o rudarstvu i metalurgiji u Zenici 1973.¹²⁵ U praćenju odnosa Bosne i Venecije M. Šunjić značajno obrađuje i pitanje ekonomskih veza Bosne i Dalmacije, a zasebno nudi rezultate istraživanja putem praćenja njenih parametara.¹²⁶ Slabije istraženim segmentima privrede, zemljoradnji i stočarstvu, Đ. Tošić je dao značajne doprinose kroz proučavanje trebinjske župe.¹²⁷

Najveći dio istraživanja privrede približen je i povezan obradom društvene tematike. To je orijentacija koju su s dobrim rezultatima obrađivali S. Ćirković, D. Kovačević-Kojić, M. Šunjić i Đ. Tošić, a novim monografskim

56: ĆIRKOVIĆ S., *The Production of Gold, Silver and Cooper in the Central Parts of the Balkans 13th to the 16th Century*, Beitrage zur Wirtschaftsgeschichte 2, Stuttgart 1981, 41-69; ISTI, *Sviluppo e arretratezza nella penisola balcanica fra il XIII e il XVI secolo*, (Prato 1978), Atti della Decima settimana di Studio, Firenze 1983, 291-311; ISTI, *Die osilichen Teile Jugoslawiens 1350-1650*. Handbuch der europaischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band 3, 1986; ISTI, *Ragusa e il suo retroterra nel Medio Evo*, Ragusa e il Mediterraneo ..., 15-26; LUČIĆ J., *Trgovačke veze Dubrovnika s balkanskim zaleđem u srednjem vijeku*, "Dubrovnik" 28/4, Dubrovnik 1985, 95-98.

124. TOŠIĆ Đ., *Trg Drijeva*; ISTI, *O izvozu žitarica sa Neretve u Dubrovnik u XIV vijeku*, Prilozi XIX/20, Sarajevo 1984, 109-118; ISTI, *O krijumčarenju soli na Neretvi*, Tribunia 9, Trebinje 1985, 25-30; DINIĆ-KNEŽEVIĆ D., *Tkanine u privredi srednjovjekovnog Dubrovnika*, Posebna izdanja SANU 540, Odeljenje istorijskih nauka 8, Beograd 1982; FEJIĆ N., *Trgovina bosanskim robljem u Barceloni krajem XIV i početkom XV veka*, IČ 28, Beograd 1981, 27-48; ISTI, *Španci u Dubrovniku u srednjem veku*, SANU, Istorijski institut, Monografije 25, Prosveta, Beograd 1988; ĆUK R., *Poslovanje Dubrovčana u Podrinju*, Valjevo - postanak i uspon gradskog središta, Valjevo 1993; LUČIĆ J., *O nekim oblicima neagrarne privrede u dubrovačkom zaleđu na prijelazu XIII u XIV stoljeće*, IČ 31, Beograd 1984, 41-51; VOJE I., *Kreditno poslovanje u srednjovjekovnom Dubrovniku*, DH 29, Zagreb 1989, 60-66; ISTI, *Pokusi kvantifikacije trgovinskoga prometa in proizvodnje v srednjeveškem Dubrovniku*, ZČ 42/3, Ljubljana 1988, 373-387; ISTI, *Privatne poslovne knjige dubrovniških trgovcev (XIV stoletje)*, ZČ 34/1-2, Ljubljana 1980, 77-85; ŽIVKOVIĆ P., *Kreditno-trgovačke veze Braila Tezaločana sa Dubrovčanima*, ZČ 34/2, Ljubljana 1980, 299-311.
125. ANĐELIĆ P., *Marginalija o tragovima starog rudarstva i metalurgije u srednjoj Bosni*, GZM (A) 38, Sarajevo 1983, 145-152; KOVAČEVIĆ-KOJIĆ D., *O rudarskoj proizvodnji u srednjovjekovnoj Bosni*, GDI BiH 34, Sarajevo 1983, 113-122; HRABAK B., *Gleta iz Bosne u XV i XVI veku*, IZ 5, Banja Luka 1984, 183-202. Uporedi rezultate sa simpozijuma održanog 1973. u Zenici, Rudarstvo i metalurgija ...; TOMOVIĆ G., *Srednjovjekovno rudarstvo*, Rudarstvo Jugoslavije, Zagreb-Beograd 1982, 123-127.
126. ŠUNJIĆ M., *Bosna i Venecija*; ISTI, *Mjere, novac, zarade i cijene na dalmatinsko-bosanskom području (XIV. i XV. st.)*, - I. dio. Radovi HDZU IV, Sarajevo (1996), 37-74; II. dio, Radovi HDZU V, Sarajevo (1997), 37-64; ISTI, *Trgovina bosanskim robljem*, Napredak (kalendar za 1995), Sarajevo 1994., 346-353.
127. TOŠIĆ Đ., *Zemljoradnja u srednjovjekovnoj župi Trebinje*, GDI BiH 40-41 (1989-1990.), Sarajevo 1991, 42-58; ISTI, *Stočarstvo u srednjovjekovnoj trebinjskoj oblasti*, IG 1-2, Beograd 1995, 37-50; Uporedi, ISTI, *Trebinjska oblast*.

pristupom obilježio P. Živković, otvarajući pitanje sagledavanja mentaliteta kroz ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu.¹²⁸

Pored Babićevog sintetskog rada na proučavanju bosanskog društva, objavljenog u ovom periodu i sa značajem temeljnijeg pristupa, nastavljena su istraživanja i produbljivanja kojima se trasiraju i daljnja zaokruživanja.¹²⁹ Izučavanje stanovništva dobija različite pravce, naročito u drugom razdoblju ovog perioda. Ranije pojačano interesiranje za migracije stanovništva dobilo je i šira zaokruživanja radnjama F. Gestrina¹³⁰ i D. Dinić-Knežević.¹³¹ Ono je bilo predmetom rada više autora ostajući i dalje istaknutim okvirom proučavanja.¹³² Prilaz proučavanju vlašskog stanovništva u sjeni je re-

-
128. ŽIVKOVIĆ P., *Ekonomsko - socijalne promjene u bosanskom društvu u XIV. i XV. stoljeću*, Univerzal, Tuzla 1986; ISTI, *Socijalne i ekonomske promjene na dvoru bosanskih kraljeva i velikaša tijekom 14. i 15. stoljeća*, Radovi 21, Zagreb 1988, 23-34.
 129. BABIĆ A., *Društvo srednjovjekovne bosanske države*, Privreda i društvo ..., 21-83. Objavljeno je ponovo i, ISTI, *Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo 1995.
 130. GESTRIN F., *Slovenske migracije v Italijo*, Slovenska matica, Ljubljana 1998; ISTI, *Migracije Slovena v Italiju kroz vekove*, IČ 31, Beograd 1981, 67-77; ISTI, *Migracije Slovanov v Italiju skozi stoletja*, Glasnik Slovenske matice 8/1, Ljubljana 1984, 49-57; ISTI, *Le migrazioni degli slavi in Italia nella storiografia jugoslava*, "Migrazioni slave e albanesi in Occidente, Romagna, Marche, Abruzzi secoli XIV-XVI", Quaderni di Proposte e ricerche No 3, Italia felix, Ancona 1988, 247-271; ISTI, *Suženjstvo - prisilna migracija Slovanov v Italijo*, ZČ 50/1, Ljubljana 1996, 11-20.
 131. DINIĆ-KNEŽEVIĆ D., *Migracije stanovništva iz južnoslovenskih zemalja u Dubrovnik tokom srednjeg veka*, Novi Sad 1995; ISTA, *Slovenski živalj u urbanim naseljima srednjovjekovne Južne Ugarske*, Zbornik MS za istoriju 37, Novi Sad 1988, 7-42; ISTA, *Stanovnici bosanske države u Dubrovniku u srednjem veku*, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena ..., 159-170.
 132. ŠUNJIĆ M., *Slavi nell'Anconitano: il XV secolo*, Migrazioni slave e albanesi in Occidente ..., 111-132; ISTI, *Mediteransko usmjerenje kretanja ljudi i roba iz srednjovjekovne Bosne*, HM 3-4, Sarajevo 1997, 155-159; ISTI, *La circolazione di persone e merci della Bosnia medievale verso il Mediterraneo*, "Prodotti e tecniche d'oltremare nelle economie europee secc. XII-XVIII", (a cura di Simonetta Cavaciocchi), Istituto internazionale di storia economica "F. Datini", Prato 1998, 781-784; ANČIĆ M., *Veze Malatesta i Bosne. Uvjeti za stvaranje stereotipa*, HZ 42, Zagreb 1989, 137-150; ČORALIĆ L., *Prilog poznavanju prisutnosti i djelovanja doseljenika iz Bosne u Veneciji od XIV. do XVII. stoljeća*, HZ 45, Zagreb 1993, 31-60; ISTA, *Neretvani u Veneciji tijekom XV. i XVI. stoljeća*, Hrvatski neretvanski zbornik 1, Metković 1993, 159-167; ISTA, *Bratovština slovenskih doseljenika sv. Jurja i Tripuna u Veneciji*, Radovi 27, Zagreb 1994, 43-57; NILEVIĆ B., *Iz migrantske psihologije srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u XV i XVI stoljeću*, Migracije i Bosna i Hercegovina ..., 51-56; HRABAK B., *Preseljavanja preslavenskog stanovništva na Balkan tokom srednjeg veka*,

zultata simpozijuma iz 1973., a u novije vrijeme dobija svoja preispitivanja.¹³³ Manjim prilogima osvjetljavani su velikaški rodovi i pojedine ličnosti različitog društvenog ugleda, društveni slojevi, stranci, zdravstvo.¹³⁴ Dobar okvir čini se trasiranjem izučavanja gradskog stanovništva, njegovog organiziranja i života

- Zbornik radova X kongresa SII, Beograd 1998, 73-83; ROKAY P., *Sticanje poseda kao vid imigracije balkanskog stanovništva za Ugarsku u srednjem veku*, na istom mjestu, 107-112.
133. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ D., *Učešće Vlaha u trgovinskoj razmjeni tokom XIV i XV vijeka*, Vlasi u XV i XVI vijeku ..., 79-84; DINIĆ-KNEŽEVIĆ D., *Učešće Vlaha u preradi vune i prevozu sukna u XIV i XV veku*, na istom mjestu, 85-92; FILIPOVIĆ N., *Islamizacija Vlaha u Bosni i Hercegovini u XV i XVI stoljeću*, na istom mjestu, 139-148; PETROVIĆ Đ., *Dubrovačke arhivske vesti o društvenom položaju žena kod srednjovjekovnih Vlaha*, IČ 32 (1985), Beograd 1986, 5-25; HRABAK B., *Razgranavanje katuna i stvaranje grupe katuna, odnosno plemena u nekadašnjoj Hercegovini (XIII-XIV vek)*, Predmet i metod izučavanja patrijarhalnih zajednica u Jugoslaviji, Titograd 1981, 181-201; ISTI, *Naseljavanje hercegovačkih i kosovskih Vlaha u Dalmatinsku Zagoru u XIV, XV i XVI veku*, Migracije i Bosna i Hercegovina ..., 67-87; ĆIRKOVIĆ S., *Vlastaci. Stranica iz socijalne istorije*, GDI BiH 39, Sarajevo 1988, 34-41; TOŠIĆ Đ., *O vlaškoj skupini Vraneši u nahiji Ljuboviđa*, Mileševski zapisi 2 (1996), Prijepolje 1997, 101-113; MALOVIĆ-ĐUKIĆ M., *Drobnjaci u karavanskoj trgovini Polimlja u srednjem veku*, na istom mjestu; ISTA, *Prilog istoriji Drobnjaka u srednjem veku*, Glasnik Zavičajnog muzeja 1, Pljevlja 1999, 145-155.
134. ANČIĆ M., *Prosopografske crtice o Hrvatinićima i Kosačama*, IČ 33 (1986), Beograd 1987, 37-56; ISTI, *Humsko kneštvo*, Ljubuški kraj, ljudi i vrijeme, Mostar - Zagreb 1996; ANĐELIĆ P., *Mesnoviči, Masnoviči, Babanjići humska i bosanska vlastela*, Hercegovina 2, Mostar 1982, 79-89; ISTI, *Povelja kralja Dabiše Čubranovićima i velikaški rodovi Hlivenjana*, GZM (A) 38, Sarajevo 1983, 133-143; ANĐELIĆ T., *Dijaci u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, Tribunia 7, Trebinje 1983, 81-100; BAČIĆ J., *O najranijim medicinskim vezama Dubrovnika s Bosnom*, DH 29, Zagreb 1989, 67-70; ČOŠKOVIĆ P., *Veliki knez bosanski Tvrtko Borovnić*, CCP XX/37, Zagreb 1986; ĆUK R., *Djelatnost dubrovačkog trgovca Luke Milanovaća dvadesetih godina XV veka*, IČ 38, Beograd 1991; ISTA, *Dubrovačke građanske porodice porijeklom iz srednjovjekovne bosanske države*, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena ..., 171-181; ČUČKOVIĆ V., *Porodica i porodični odnosi u srednjovjekovnom Dubrovniku*, GPF 31 (1983), Sarajevo 1984, 267-282; HRABAK B., *Knezovi i vojvode Trebinja i Popova do XVII veka*, Tribunia 6, Trebinje 1982, 79-88; ISTI, *Prenošenje kuge iz italijanskih sajamskih i lučkih gradova na prostor Neretva-Bojana (1350-1600)*, Acta historiae medicinae 29/4, Beograd 1989, 5-16; JANEKOVIĆ Z., *Javni rituali u političkom diskursu humanističkog Dubrovnika*, Radovi 29, Zagreb 1996, 68-86; KREKIĆ B., *Dva priloga bosanskoj istoriji petnaestog vijeka*, GDI BiH 37, Sarajevo 1986, 137-141; ISTI, *Cirkulacija informacija između Dubrovnika i Bosne*, GDI BiH 39, Sarajevo 1988, 50-57; NILEVIĆ B., *O srednjovjekovnom bosanskom građaninu*, Urbano biće ..., 29-36; ŠIMUNDIĆ M., *Nepoznata osobna imena na srednjovjekovnim i drugim kamenim spomenicima u Bosni i Hercegovini*, Radovi ANU BiH 70, Odjeljenje društvenih nauka 21, Sarajevo 1981; ŠUICA M., *Bosanska vlasteoska porodica Banovići*, IG 1-2, Beograd 1993, 25-35; BESAROVIĆ V., *Italijani u Bosni i Hercegovini u kasnom srednjem vijeku*, GDI BiH 36, Sarajevo 1985, 141-147; ISTA, *Italijani - dubrovački ljekari u srednjovjekovnoj Bosni*, Prilozi XXI/22, Sarajevo 1985, 247-256; ŽIVKOVIĆ P., *Dubrovačko-bosansko-humska saradnja na polju zdravstvene kulture tijekom XIV i XV stoljeća*, Anali 26, Dubrovnik 1988, 67-76; ISTI (sa STOLIĆ V.), *Rad dubrovačkih ljekara na tlu Bosne u XV stoljeću*, Zbornik radova: Treći kongres ljekara Bosne i Hercegovine, Društvo ljekara BiH, Sarajevo 1985, 53-56.

radovima S. Ćirkovića,¹³⁵ Đ. Tošića¹³⁶ i D. Kovačević-Kojić.¹³⁷ Područje Konavala dobilo je značajne istraživačke pristupe.¹³⁸ Ispitivanja etničke strukture nisu dobila svoja detaljnija istraživanja.¹³⁹ Slabijim rezultatima pripadaju pokušaji sintetičkog obrađivanja etničke slike srednjovjekovne Bosne, bez dovoljno istraživanja i kao obilježja drugog perioda ovog razdoblja sa izrazitim zatvaranjima. Njihov nivo se opravdano naziva pseudoznanstvenim.¹⁴⁰

135. ĆIRKOVIĆ S., *Unfulfilled Autonomy: Urban Society in Serbia and Bosnia*, Urban Society of Eastern Europe in Premodern Times, Los Angeles - London, 1987, 158-184.
136. TOŠIĆ Đ., *Trg Drijeva*; ISTI, *O ponašanju dubrovačkih carinika u rudniku Deževce*, GDI BiH 34, Sarajevo 1983, 148-150; ISTI, *Petar Primović – dubrovački trgovac i zakupac carina u Bosni*, GDI BiH 37, Sarajevo 1986, 75-89; ISTI, *Srednjovjekovni život u trebinjskoj oblasti (feudalna sredina na primjeru jedne regije)*, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena ..., 77-85; ISTI, *Trebinjska oblast*.
137. KOVAČEVIĆ-KOJIĆ D., *Društvena struktura rudarskih gradova*, Socijalna struktura gradskih naselja (XII-XVIII vek), Smederevo-Beograd 1992, 35-49; ISTA, *Istaknutiji Dubrovčani u Srebrenici u doba Despotovine*, Valjevo - postanak i uspon gradskih središta, Valjevo - Beograd 1994, 122-133; ISTA, *Domaći stanovnici – dubrovački građani u gradskim naseljima srednjovjekovne bosanske države*, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena ..., 149-158; ISTA, *Franjevci u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne*.
138. VUKMANOVIĆ J., *Konavli. Antropogeografska i etnološka ispitivanja*, Posebna izdanja SANU 527, Odeljenje društvenih nauka 85, Beograd 1980; KAPETANIĆ N.-VEKARIĆ N., *Stanovništvo Konavala 1-2*, Posebna izdanja Zavoda za povijesne znanosti HAZU, Prilozi povijesti stanovništva Dubrovnika i okolice VII/1, Dubrovnik 1998, VII/2, Dubrovnik 1999; ISTI, *Broj stanovnika Konavala od 15. do 20. stoljeća*, Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti ..., 101-110. Pristup J. Vukmanovića dobio je poučnu metodološku kritiku, KAPETANIĆ N.-VEKARIĆ N., *Falsifikat o podrijetlu konavoskih rodova*, Posebna izdanja Zavoda za povijesne znanosti HAZU, Prilozi povijesti stanovništva Dubrovnika i okolice VI, Dubrovnik 1997.
139. PALAVESTRA V., *Porijeklo stanovništva Rakitna*, GZM (E) 39, Sarajevo 1984, 1-142; ISTI, *Staro hercegovačko "pleme" Krmpotiči*, Hercegovina 6, Mostar 1987, 103-116; GRAFENAUER B., *Srednjovjekovna etnička struktura prostora jugoslavenskih naroda i odnos između osnovnih etničkih jezgara kasnijih naroda*, JIČ 23/1-2, Beograd 1988, 17-24; NAUMOV E. P., *Etničke predstave na Balkanu u epohi ranog srednjeg vijeka*, Dijalog 13/1-2, Sarajevo 1989, 234-246; ISTI, *Procesi razvitija etničkog samosoznanja v Srbiji i Bosni v XII - XIV vv.*, Razvitie etničkog samosoznanja slovjanskih narodov v epohu zrelogo feudalizma, Moskva 1989, 94-117; MIKIĆ Ž., *Prilog antropološkoj strukturi skeleta iz nekropola sa stećcima*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja 23/21; ISTI, *Antropološko zapažanje o skeletu Vignja Miloševića*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANU BIH 24/22, Sarajevo 1986, 85-87; ISTI, *Soziale Gliederung und Brachykransationsprozess im Mittelalter (Ein Beispiel der Steacci-Population Jugoslawiens)*, Zbornik radova posvećenih akademiku Alojzu Bencu, P. izdanja ANU BiH 95, Odjeljenje društvenih nauka 27, Sarajevo 1991, 297-304; ISTI, *Prvi pokušaj socijalne stratifikacije srednjovjekovnih stećaka*, ZFF 17, Beograd 1991, 217-226; ĆIRKOVIĆ S., *Srednjovjekovna faza u tzv. etnogenezi balkanskih naroda*, Etnogeneza Hrvata, Zagreb 1996, 28-39.
140. ĆIRKOVIĆ S., *Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda*, Nastava istorije I, SIJ, Beograd 1995, 7-20. i u: *Rabotnici, vojnici, duhovnici ...*, (pod naslovom: *Srbi u hrišćanskoj ekumeni srednjeg veka*) 385-395; MIŠIĆ S., *Humska zemlja*, Nesiguran niz Mišićevih stepenastih zaključaka o stanovništvu Huma Z. Glušćević je obilježjem vremena u kojem živimo

I proučavanje vjerskog života doživljava preispitivanja. Sinteza vjerskih prilika srednjovjekovne Bosne ostaje otvorenom. Produkcija kojom se detaljnije prate pojedini segmenti šarolike vjerske strukture nastavkom istraživanja rezultirala je produbljivanjima okvira kao i manjim sintezama. Proučavanje Crkve bosanske iz ranijeg perioda svoje zaokruživanje dobilo je monografskom obradom Sime Ćirkovića.¹⁴¹ Dalja proučavanja i sintetiziranja uradili su Dragoljub Dragojlović¹⁴² i Pejo Ćošković.¹⁴³ U proučavanju Crkve bosanske i vjerskih

odredio domet projiciranja srpskog etnocentrizma i slabijih dijelova Mišićeve monografije. Ističući da je S. Mišić "dokazao i pokazao da je Hum oduvek bio samo srpska zemlja i da je sve na toj teritoriji što je stvarano i ostavilo istorijskog belega iza sebe bilo srpsko", poprilično jasno je prikazao upakovane dobre domete historijsko-geografsko-topografskog razmatranja u izvedbi S. Mišića, (Z. Gluščević, na omotu u ime izdavača), na istom mjestu; HANDŽIĆ A., *Konfesionalni sastav stanovništva u Bosni i Hercegovini u prvim stoljećima osmanske vladavine*, POF 42-43 (1992-1993), Sarajevo 1995, 118-153; ŽIVKOVIĆ P., *Etnička i vjerska povijest Bosne, Slavonije i Srijema do konca XVII. stoljeća (Dolazak, razvoj i nestajanje Hrvata katolika na tim prostorima)*, 1. izd., HKD Napredak, Sarajevo-Mostar 1996, 2. izd., 1998; ISTI, *Sudbonosna stoljeća u povijesti bosanskohercegovačkih Hrvata, Hrvati u Bosni i Hercegovini - ciljevi i mogućnosti*, Hrvatska budnica, Mostar 1995; IMAMOVIĆ E., *Korijeni Bosne i bosanstva*, Sarajevo 1995; ISTI, *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1998. Za domet prilaza ovoj tematici E. Imamovića uporedi kritiku, ŠKEGRO A., *Povijesni prilozi 17*, Zagreb 1998, 308-330; BF VI/10, Sarajevo 1998, 216-236; HM III/11-12, Sarajevo 1999, 317-338. Nije ostvaren uvid u, JANKOVIĆ Đ., *Etnički prostor Srba na Balkanu u srednjem veku u svetlu arheoloških i pisanih izvora*, Etnički sastav stanovništva Srbije i Crne Gore i Srbi u SFR Jugoslaviji, Etnički prostor Srba, Knjiga I, Beograd 1993.

141. ĆIRKOVIĆ S., *Bosanska crkva u bosanskoj državi*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, 191-254. Uporedi: ISTI, *Glose Srećkovićeovog jevanđelja i učenje bosanske crkve*, Bogomilstvo na Balkanot ..., 207-222; ISTI, *Bosnian Patarians and Western Heresies*, Heresy in Eastern Europe, London 1994; ISTI, *Dualistička heterodoksija u ulozi zemaljske crkve: bosanska crkva*, Glasnik CANU, Odjeljenje društvenih nauka 9, Podgorica 1995, 7-34.
142. DRAGOJLOVIĆ D., *Krstjani i jeretička Crkva bosanska*, SANU, Posebna izdanja Balkanološkog instituta 30, Beograd 1987; ISTI, *Jeretičke crkve "Dalmatiae" i "Slavoniae"*, Balcanica 12, Beograd 1981, 27-38; ISTI, *Zbornik krstjanina Hvala i problem "crkve bosanske"*, Balcanica 13-14, Beograd 1982-1983, 73-84; ISTI, *Hijerarhija Crkve bosanske*, Balcanica 15, Beograd 1984, 55-67; Uporedi i, ISTI, *Bogomilstvo na Balkanu i u Maloj Aziji II, Bogomilstvo na pravoslavnom istoku*, SANU, Posebna izdanja Balkanološkog instituta 15, Beograd 1982; ISTI, *Počeci bogomilstva na Balkanu*, Bogomilstvo na Balkanot ..., 19-29.
143. ĆOŠKOVIĆ P., *Ustrojstvo "crkve bosanske" i njezina uloga u XV. stoljeću (doktorska teza)*, FF, Beograd 1987. Uporedi: ISTI, *O gostima "Crkve bosanske"*, IZ 4, Banja Luka 1983, 7-40; ISTI, *Bosanski krstjani u očima svojih kršćanskih savremenika*, Nastava povijesti 3/4, Zagreb 1988, 188-191; ISTI, *Progon sljedbenika Crkve bosanske 1459*, Migracije i Bosna i Hercegovina ..., 53-49; ISTI, *Krstjanin Vlatko Tumurlić i njegovo doba (1403.-1423.)*, CCP XIX/35, Zagreb 1995, 1-54.

prilika u srednjovjekovnoj Bosni istaknuto mjesto zauzima Franjo Šanjek.¹⁴⁴ Manjim priložima Crkva bosanska obrađivana je od strane više autora. Nizom radova različitog karaktera i dometa obilježen je pristup Crkvi bosanskoj, naročito u drugom periodu ovog razdoblja, gdje su većinom predmet ispitivanja temeljniji pristupi. Kroz izražena zatvaranja primjetan je i suvremeni nedostatak detaljnije ocjene stanja i razvoja problematike.¹⁴⁵

144. ŠANJEK F., "Interrogatio Iohannis" (Ivanova pitanja) - katarski apokrif slavenske provenijencije i dualističko poimanje stvaranja svijeta u srednjem vijeku, CCP V/7, Zagreb 1981, 43-64; ISTI, *Dernières traces du catharisme dans les Balkans*, Cahiers de Fanjeaux 20, 1985, 119-134; ISTI, *Heterodoksno kršćanstvo u našim krajevima u Kapistranovo doba*, CCP XI/19, Zagreb 1987, 83-94; ISTI, *Les idées oecuméniques et les peuples balkaniques dans les écrits de Jean Stojković de Raguse*, Meždunaroden simpozium 1100 godini ot blaženata končina na sv. Metodii (1985), B'lgarska patrijaršija, Sofija 1989; ISTI, *Crkva bosanska: Dualistička sljedba ili evangeoski ideal zajedništva u duhu pracrkve*, Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne ..., 157-172; ISTI, *Metodički pristup i valorizacija izvora o Crkvi bosansko-humskih krstjana*, CCP XVI/29, Zagreb 1992, 55-62; ISTI, "Dobri muže" crkve bosanskih i humskih krstjana, Hrvatski narodni godišnjak 1999, HKD Napredak, Sarajevo 1998, 165-172;

145. ALIĆ S., *Bosanski krstjani i pitanje njihovog porijekla i odnosa prema manihejstvu*, Bogumilstvoto na Balkanot ..., 153-193; HADŽIALIĆ S., *Manihejska prošlost srednjovjekovne Bosne*, Islamska misao XII/143, Sarajevo 1990, 7-15; ANČIĆ M., *Jedan fragment iz života Sandalja Hranića*, Prilozi XVIII/19, Sarajevo 1982, 253-260; ISTI, *Neuspjeh dualističke alternative. O recepciji bosanske "hereze" u komunalnim društvima istočnog Jadrana*, Prilozi XXII/23, Sarajevo 1987, 7-35; BAJIĆ J., *Otgošće kod Bugojna zavičaj gosta Radina*, Obeležja 18/2, 1988, 143-155; BENKOVIĆ Ž., *Socijalna i politička uloga i značenje Crkve bosanske*, GPF 5, Banja Luka 1981, 307-333; ISTI, *Bogumilstvo i islamizacija*, Argumenti 2, Rijeka 1982, 220-234; BURNS Y., *The Testament of Gost Radin*, Islam, Balkan i velike sile ..., 165-173; CUNJAK M., *Testament Gosta Radina*, Glasnik Srpske pravoslavne crkve 4, Beograd 1980, 82-84; FINE J., *Zaključci mojih poslednjih istraživanja o pitanju Bosanske crkve*, Bogumilstvoto na Balkanot ..., 127-133; ISTI, *Mid - fifteenth Century Source on the Bosnian Church: Their problems and significance*, Medieval et Humanistica n. s. 12, Byzantin and Western Studies, 1984, 17-31; GOŠIĆ N., *Bogumilska lična imena u zapisima bosanskih srednjovjekovnih rukopisnih knjiga i u drugim istorijskim izvorima*, Zbornik Šeste jugoslovenske onomastičke konferencije, SANU, Naučni skupovi 37, Odeljenje jezika i književnosti 7, Beograd 1987, 303-312; HADŽIJAHIĆ M., *Ćirilsko-metodijske tendencije Crkve bosanske*, NEV 35/1-2, Sarajevo 1985, 117-128; HANDŽIĆ A., *Konfesionalni sastav stanovništva u Bosni i Hercegovini u prvim stoljećima osmanske vladavine*; JALIMAM S., *Studija o bosanskim bogomilima*, Zenica 1996; ISTI, *Politički položaj bosanskih bogomila*, GR IZ BiH 59/9-10, Sarajevo 1997, 891-902; ISTI, "Bogumilski skriptorij", Odjek 50/1-3, Sarajevo 1997, 6-7; ISTI, *Eshatologija i kosmologija bosanskih bogomila*, GR IZ BiH 60/1-2, Sarajevo 1998, 113-134; ISTI, *Historija bosanskih bogomila*, IPP Hamidović, Tuzla 1999; ISTI (sa SPAHIĆ M.), *Lastavica od bogumilskog zborišta do muslimanskog dovišta*, Zemedia, Zenica 1998; JOLIĆ fra R., *Bogumili ili krstjani?*, Posuški zbornik I/1, MH, Posušje 1996; MARTINS R., *Gedanken zum bosnisch-herzegowinischen Mittelalter. Die religiöse vielfalt in Südosteuropa, seine Auswirkung auf die Gegenwart*, Wien 1987; MILJKOVIĆ E., *Muslimanstvo i bogumilstvo u istoriografiji*, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena ..., 185-195; PETROVIĆ M., *Pomen bogomila - babuna u Zakonopravilu svetoga Save i "crkva bosanska"*, na istom mjestu, 263-283; POPASOVA K., *Cristen oder die*

Sintetski okvir proučavanja katoličanstva u srednjovjekovnoj Bosni dalo je više autora. Ističu se prilazi Franje Šanjeka i Srečka Džaje.¹⁴⁶ Ovom tematskom okviru prilazilo se i sitnijim prilogima.¹⁴⁷ Franjevci su predmet obrade više autora, a posebno se ističu J. Džambo, P. Runje, M. Žugaj, B. Pandžić, S. Džaja, S. Ćirković, M. Ančić, D. Lovrenović, P. Živković, S. Jalimam i drugi.¹⁴⁸ Na

Bogomilen, Edition Perceval, Band 10, Oghan Verlag, Stuttgart 1983; ŠUNJIĆ M., "Mossolmani di Bossina", Prilozi XXII/23, Sarajevo 1987, 55-61; VEGO M., *Pleme Kosača u svjetlu patarenskog pitanja*, Most 50, Mostar 1983, 235-243; ŽIVKOVIĆ P., *Pojava bogumilstva i anatema kao način borbe protiv heretika*, CCP XVII/31, Zagreb 1993, 42-48; WENZEL M., *Bosanska povijest i austrougarska politika: Zemaljski muzej u Sarajevu i bogumilska romansa*, Erasmvs 15, Zagreb 1996, 63-72. Izašla su i ponovljena izdanja značajnijih pristupa iz ranijeg vremena: GLUŠAC V., *Istina o bogomilima*; MANDIĆ D., *Bogumilska crkva*; ŠANJEK F., *Bosansko-humski krstijani*; PETROVIĆ L., *Kršćani bosanske crkve*.

146. ŠANJEK F., *Crkva i kršćanstvo u Hrvata, I srednji vijek*, KS, Zagreb 1988; 2. izd. 1993; ISTI, *Kršćanstvo Bosne i Hercegovine*, CCP XVI/30, Zagreb 1992, 119-152; DŽAJA S., *Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini od Kulina bana do austro-ugarske okupacije*, Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini, 1. izd., Sarajevo 1993, 2. izd. 1997; ISTI, *Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini od Kulina bana do austrougarske okupacije*, CCP XVI/30, Zagreb 1992, 153-178; ISTI, *Der bosnische Konfessionalismus - Ein Phänomen der weltgeschichtlichen Peripherie*, Saeculum 45, 1984, 267-292; ISTI, *Bosanska podijeljenost na konfesije*, Jukić 16-17, Sarajevo 1986/1987; ISTI, *Konfesionalnost i nacionalnost u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo 1992; Uporedi, MARKEŠIĆ LJ., *Hrvati i katolici u Bosni i Hercegovini*, BF VII/11, Sarajevo 1999, 140-149.
147. AUGUSTINOVIĆ A., *Povijest katoličke Crkve u Bosni i Hercegovini a poglavito u Usori i Žepču*, Hercegtisak, Mostar-Žepče 1997; BABIĆ P., *Crkvene prilike u srednjovjekovnoj Bosni*, Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne ..., 93-117; BASLER Đ., *Crkvene prilike u Bosni za vrijeme ranog srednjeg vijeka*, NEV 30/2, Sarajevo 1980, 181-185; DRAČEVAC A., *Srednjovjekovna stonsko-zahumska biskupija*, Tisuću godina Trebinjske biskupije ..., 83-90; GULIN A., *Srednjovjekovni bosansko-đakovački kaptol i njegovi pečati*, Rasprave 1, Zagreb 1998., 7-35; HADŽIJAHIĆ M., *Pitanje rasprostranjenosti Metodove nadbiskupije južno od Save*, CCP IX/15, Zagreb 1985, 1-23; PANDŽIĆ B., *Bosna i sabor u Mantovi (1459.-1460.)*, BF 10, Sarajevo 1998, 101-111; PAVLINOVIĆ A., *Katolici i pravoslavlani u našim krajevima prema grčkim vrelima iz 15. stoljeća*, CCP XIV/25, Zagreb 1991, 95-108; PULJIĆ I., *Prva stoljeća trebinjske biskupije*, Tisuću godina trebinjske biskupije ..., 47-82; RUPČIĆ B., *Makarska biskupija i zapadna Hercegovina do g. 1735 (U povodu 100-te obljetnice utvrđenja redovite crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini)*, NEV 31/1-2, Sarajevo 1981, 107-136; ŠALIĆ J., *Katolici na području župe Trn u prošlosti*, NEV 35/1-2, Sarajevo 1985, 117-128; ŠIDAK J., *Vjerski odnosi u Stonu i na stonskom ratu (Pelješcu) u srednjem vijeku*, HZ 33-34, Zagreb 1980-1981, 275-290; ZELENKA A., *Katoličke crkve u starom Drijevu i Gabeli (prilog povijesti Katoličke crkve u donjoj Neretvi)*, Sedam stoljeća bosanskih franjevaca ..., 125-136.
148. ANČIĆ M., *Gdje je bio podignut prvi franjevački samostan u srednjovjekovnoj Bosni*, Prilozi XXII/21, Sarajevo 1985, 95-114; ISTI, *Pobožnost franjevaca Bosanske vikarije u drugoj polovici XIV. stoljeća*, Sedam stoljeća bosanskih franjevaca ..., 109-125; ATLIJA A., *Franjevci i njihova prisutnost u Bosanskoj Krajini (U povodu stote obljetnice banjalučke biskupije)*, NEV 31/1-2, Sarajevo 1981, 267-303; BULJAN S., *Povezanost rudara i franjevaca u srednjovjekovnoj Bosni, na istom mjestu*, 333-346; DŽAJA S., *Svijet politike i franjevaštvo u Europi 14. stoljeća*, CCP XVI/29, Zagreb 1992, 33-41; DŽAMBO J., *Die Franziskaner im*

nedostatak istaknutijeg sintetskog okvira upozorava i ponovno objavljivanje sinteze Julijana Jelenića.¹⁴⁹ Dominikanci su predmet zasebnih pristupa Saliha Jalimama¹⁵⁰ i Stjepana Krasića¹⁵¹ s detaljnijim analizama i monografskim obradama. I pravoslavlje je detaljnije obrađivano, a posebno od strane Borisa Nilevića.¹⁵²

- mittelalterlichen Bosnien*, Franziskanische Forschungen 35, Heft 1991; ISTI, *Die Franziskaner im mittelalterlichen Bosnien*, Dietrich-Coelde-Verlag, Werl/Westfalen 1991; ĆIRKOVIĆ S., *Jedna parnica srebreničkih franjevaca*, GDI BiH 40-41 (1989-1990.), Sarajevo 1991, 30-41; JALIMAM S., *Dolazak i početna djelatnost franjevaca u Bosni i Hercegovini*, Radio Sa XIII/45, Sarajevo 1984, 333-347; ISTI, *Odnos franjevaca i dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*; ISTI, *Spor oko crkvene desetine i djelatnost franjevaca u srednjovjekovnoj Bosni*, BF VI/9, Sarajevo 1998, 126-136; LOVRENOVIĆ D., *Evropska paradigma bosanskog franjevaštva. Spomen na Jurja Dragišića 1445.-1520.*, BF 2, Samobor 1994, 177-180; PANDŽIĆ B., *Bosna Argentina. Studien zur Geschichte des Franziskanerordens in Bosnien und Herzegowina*, Köln-Weimar-Wien, Böhlau 1995; ISTI, *Jakov Markijski vikar Bosanske vikarije*, BF VI/7, Sarajevo 1997, 154-166; RUNJE P., *O crkvi svete Marije u Jajcu, trećorecima i časnoj sestri Stanici trećeg reda sv. Franje u srednjem vijeku*, Marulić 4, Zagreb 1987; ISTI, *Novi prilozi za život Mateja Bošnjaka-Mistilića franjevca trećoreca (o. 1430-1525)*, CCP IX/16, Zagreb 1985, 107-118; ISTI, *Prema izvorima*, Biblioteka Novo i staro 2, Zagreb 1990; ŠPIONJAK R., *Franjevački samostan u Gradovrhu*, NEV 38/1-2, Sarajevo 1988, 167-186; VRGOČ M., *Fra Anđeo Zvizdović (1420./?-1498.)*, Uoči petstote obljetnice smrti!, BF VI/7, Sarajevo 1997, 167-198; ŽIVKOVIĆ P., *Jakov Markijski i bosanski franjevci. Pokušaj reformiranja bosanskih franjevaca*, IZ 5, Banja Luka 1984, 169-182; ŽUGAJ M., *Bosanska vikarija i franjevci konventualci*, CCP XIII/24, Zagreb 1989, 1-26; ISTI, *Samostani franjevaca konventualaca u Bosanskoj vikariji*, CCP XIV/25, Zagreb 1991, 1-48; SEMREN M., *Mučenici i svjedoci vjere (Iz srednjovjekovne povijesti katoličke crkve u Bosni)*, BF III/4, Samobor 1995, 114-122; *Blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine* (M. KARAMATIĆ i A. NIKIĆ), Privredni vjesnik, Zagreb 1990.
149. JELENIĆ J., *Kultura i bosanski franjevci I-II*, Svjetlost, Sarajevo 1990.
150. JALIMAM S., *Djelovanje dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*; ISTI, *Dominikanci i antiheretički priručnici*, Bibliotekarstvo 33 (1987), Sarajevo 1988, 56-62; ISTI, *Dominikanci u srednjovjekovnoj Bosni*, CCP XII/22, Zagreb 1988, 73-86; ISTI, *Spor dominikanaca i franjevaca u srednjovjekovnoj Bosni*, CCP XIII/23, Zagreb 1989, 9-19; ISTI, *Bilježka o dominikancima u srednjovjekovnoj Srbiji*, IČ 38, Beograd 1991, 221-231; ISTI, *Dominikanci kao trebinjsko-mrkanjski biskupi*, BF 10, Sarajevo 1998, 91-100.
151. KRASIĆ S., *Dominikanci*, EJ IV, 2. izd., JLZ, Zagreb 1984., 521-523; ISTI, *Djelovanje dominikanaca u srednjem vijeku*, Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne ..., 173-240; ISTI, *Generalno učilište Dominikanskog reda u Zadru ili "Universitas Jadretina" (1396-1807)*, FF, Zadar 1996; ISTI, *Dominikanci. Povijest Reda u hrvatskim krajevima, Hrvatska dominikanska provincija*, Globus, Zagreb 1997. Uopredi i, RUPČIĆ B., *Značenje "Dubia" fra Bartola iz Alverna iz god. 1372/73. za povijest Bosne*, Pandžićev zbornik, Bamberg, 1-35; TOMLJENOVIĆ I., *Dubrovčanin Ivan Stojković (1390/95.-1443.) borac za jedinstvo zapada i zbližavanje sa istokom*, CCP VI/9, Zagreb 1982, 1-12.
152. NILEVIĆ B., *Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini do obnove Pečke patrijaršije*, Veselin Masleša, Sarajevo 1990; ISTI, *Odnos između pravoslavnog sveštenstva i franjevaca u Bosni i Hercegovini od XV. do kraja XVII. stoljeća*, Prilozi XIX/20, Sarajevo 1984, 129-141; ISTI, *Pitanje etničko-konfesionalnih promjena u Bosni i Hercegovini nastalih dolaskom osmanske vlasti (prevashodno kod srpskog naroda)*, Prilozi XXII/21, Sarajevo 1986, 221-233;

Kulturne prilike srednjovjekovne Bosne okvirima Nade Miletić i Pava Anđelića dobile su u novom ruhu, preradom i dopunom, još jednu sintetsku obradu.¹⁵³ Njena okosnica je stabilna, iako je više autora raznim prilogima dopunjuje, proširuje i redefinira. Produkcija napisanih korisnih priloga je šira zahvaljujući novim rezultatima terenskih, prije svega arheoloških istraživanja.¹⁵⁴

ISTI, *Iz historije srpske pravoslavne crkve u Bosni u srednjem vijeku*, Pregled 77/10, Sarajevo 1987, 1101-1106; ISTI, *Uloga i značaj manastira Mileševa u historiji srpskog naroda u Bosni i Hercegovini do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine*, Mileševa u istoriji srpskog naroda ..., 175-185; ISTI, *Srpsko-pravoslavna crkva u Bosni - istorijski hod*, Ogdalo 1/2, Zagreb 1990, 58-59; ISTI, *Svjetlost manastira u tmini Balkana*, Četiristo godina manastira Pive (Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Plužinama 1987), Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd 1991, 67-76; ISTI, *Odnosi srpsko-pravoslavnog sveštenstva i franjevacu u Bosni i Hercegovini do početka XVII stoljeća*; ISTI, *Iz migrantske psihologije srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u XV i XVI stoljeću*; Uporedi i, JANKOVIĆ M., *Episkopije i mitropolije srpske crkve u srednjem vijeku*, Istorijski institut-Narodna knjiga, Beograd 1985; ISTA, *Mileševska mitropolija*, Mileševa u istoriji srpskog naroda ..., 145-153; MIŠIĆ S., *Humuska zemlja*; DRAGOJLOVIĆ D., *Šizmatički popovi franjevačkih Dubia i pravoslavna tradicija u srednjovjekovnoj Bosni*, Balcanica 16-17, Beograd 1985-1986, 43-55; KAŠIĆ L.J. D., *Pogled u prošlost Srpske crkve (Kratak istorijski pregled)*, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, Beograd 1984.

153. MILETIĆ N., *Rani srednji vijek (375-434)*, ANĐELIĆ P., *Doba srednjovjekovne bosanske države (435-587)*, Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod tursku vlast, 2. prerađeno i dopunjeno izd., Veselin Masleša, Sarajevo 1984.

154. ANĐELIĆ T., *Ostaci kasnoantičke sakralne arhitekture u Vinjanima kod Posušja*, Hercegovina 1, Mostar 1981, 27-39; ISTI, *Crkva, Tepčići kod Čitluka*, Hercegovina – kasnoantička i srednjovjekovna sakralna arhitektura, AP 24, Beograd 1983, 109-110; ISTI, *Ostava srednjovjekovnog novca iz Međina kod Mostara*, Hercegovina 2, Mostar 1982, 33-44; ISTI, *Ostava vizantijskog zlatnog novca iz Blatnice kod Čitluka u Hercegovini*, Hercegovina 5, Mostar 1986, 19-22; ISTI, *Srednjovjekovna crkva u Tepčićima kod Čitluka*, Hercegovina 1 (9), Mostar 1995, 95-115; ISTI, *Srednjovjekovna crkva u Trijebnju kod Stoca u Hercegovini*, Hercegovina 2 (10), Mostar 1996, 49-59; ATANACKOVIĆ-SALČIĆ V., *Nalaz franačkog oružja u Hercegovini*, Slovo Gorčina 10, Stolac 1982, 54-56; BASLER Đ., *Istočni zid grada Blagaja na Buni (arheološka skica)*, Hercegovina 3, Mostar 1983, 29-34; BELOŠEVIĆ J., *Materijalna kultura Hrvata*, Zagreb 1980; BEŠLAGIĆ Š., *Korito čatrnje u Hamzićima*, Hercegovina 6, Mostar 1987, 71-81; ISTI, *Kamene stolice u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini*, Djela ANU BiH LIX, Odjeljenje društvenih nauka 34, Sarajevo 1985; BOJANOVSKI I., *Neki rezultati proučavanja srednjovjekovnih gradova u Bosni s posebnim osvrtom na transformaciju burga u artiljerijsku tvrđavu*, NS 18-19, Sarajevo 1989, 109-118; GLAVAŠ T., *Nekropola knezova Nikolića u Vranjevu Selu kod Neuma*, GZM (A) 42-43 (1987-1988), Sarajevo 1988, 143-164; DIMITRIJEVIĆ B., *Analiza proporcija tlocrta crkve u Gracu kod Hadžića*, na istom mjestu, 189-190; FEKEŽA L., *Keramičke posude u grobovima ranoslavenskog perioda na teritoriji Bosne i Hercegovine*, na istom mjestu, 209-231; JELOVINA D., *Mačevi i ostruge karolinškog obilježja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika*, Split 1986; JURKOVIĆ M., *O bizantskom utjecaju i autohtonosti nekih likovnih rješenja na predro-*

Stećci su i dalje interesantan tematski okvir i autori su im posvećivali pažnju, posebno i opširnije su ih definirali njihovi istaknuti poznavaoци Alojz Benac,¹⁵⁵ Šefik Bešlagić¹⁵⁶ i Nada Miletić.¹⁵⁷ Problematika stećaka i dalje ostaje predmetom novih istraživanja i pokušaja definiranja u pristupu više autora.¹⁵⁸

- maničkoj plastici Bosne i Hercegovine*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 11, Zagreb 1987, 107-113; JUSIĆ E., *Srednjovjekovna crkva svetog Antuna - sadašnja džamija Fethija u Bihaću*, ZKM VII, Banja Luka 1982, 169-178; MILETIĆ N., *Reflets de l'influence byzantine dans les trouvailles paléoslaves en Bosnie - Herzégovine*, Rapports du IIIe Congrès International d'archéologie slave, Tome 2, VEDA - Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied, Bratislava 1980, 287-306; ISTA, *Resultate der neueren archäologischen Untersuchungen des frühen Mittelalters in Bosnien und Herzegowina*, Balcanoslavica 9, Prilep, 1980, 43-50; ISTA, *Slovenska nekropola u Mahovljanima kod Banjaluke*, GZM 34 (A) (1979), Sarajevo 1980, 137-181; ISTA, *Izveštaj o iskopavanjima srednjovjekovnih nekropola u Buškom Blatu*, GZM 37 (A) Sarajevo 1982, 123-177; ISTA, *Rani srednji vijek u arheološkim istraživanjima na području sjeverozapadne Bosne*, ZAD BiH I, Sarajevo 1983, 217-224; ISTA, *Ranoslovenske nekropole u Bosni i Hercegovini - komparativna razmatranja*, GZM (A) 44, Sarajevo 1989, 175-200; ISTA, *Ranosrednjovjekovna koplja s krilima iz Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova posvećen akademiku Alojzu Bencu, Posebna izdanja ANU BiH 95, Odjeljenje društvenih nauka 27, Sarajevo 1991, 201-208; *Oružje kroz vjekove*, (GLAVAŠ T.), Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1988; PUNDURIĆ S., *Kasnosrednjovjekovni grobovi iz tumula "Pod Pržinama" kod Gacka*, GZM (A) 42-43, Sarajevo 1989, 51-63; VINSKI Z., *O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji*, SP III/11, Split 1981; VRDOLJAK M. B., *Starokršćanska bazilika i ranosrednjovjekovna nekropola na Rešetarici kod Livna*, SP III/18 (1988), Split 1990, 119-194; WENZEL M., *Two medieval ring in the Zavičajni muzej Trebinje (Dva srednjovjekovna prstena iz zbirke Zavičajnog muzeja Trebinje)*, Tribunia 6, Trebinje 1982, 47-78; ZEKAN M., *Karolinški i poslijekarolinški nalazi iz Bosne i Hercegovine*, Livanjski kraj u povijesti, 55-76; ŽERAVICA L., *Arheološka istraživanja na lokalitetu Pavlovac kod Sarajeva i osvrt na srednjovjekovne grobnice u Bosni krajem XIV i početkom XV vijeka*, Radio Sa XIII/47, Sarajevo 1984, 437-449; ISTA, *Arheološka topografija sjeverozapadne Bosne*, ZKM 7, Banja Luka 1983, 61-110; ŽERAVICA L. - ŽERAVICA Z., *Arheološka istraživanja na kastelu u Banjaluci*, NS 16-17, Sarajevo 1984., 19-46.
155. BENAC A., *Jedan istorijski pogled na izučavanje stećaka*, Bogumilstvoto na Balkanot ..., 195-205; ISTI, *O problematici srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika*, GZM (A) 44, Sarajevo 1989, 201-208.
156. BEŠLAGIĆ Š., *Stećci - kultura i umjetnost*, Veselin Masleša, Sarajevo 1982; ISTI, *Majstori stećaka*, Radio Sa VIII-IX (1979-1980), Sarajevo 1980, 249-273; ISTI, *Armenski hačkari i naši stećci*, NS 14-15, Sarajevo 1981, 65-83; ISTI, *Dvije nekropole stećaka u okolini Knina*, NS 14-15, Sarajevo 1981, 97-105; ISTI, *Jedan austrougarski popis stećaka*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 21, (Fiskovićeve zbornik I), Split 1980, 638-647; ISTI, *Stećci u okolini Trogira*, GEM 45, Beograd 1981, 155-191; ISTI, *O umjetnosti stećaka*, Radio Sa XII/40, Sarajevo 1983, 319-348; ISTI, *Čiro Truhelka i stećci*, Radovi ANU BiH 73, Odjeljenje društvenih nauka 22, Sarajevo 1983; ISTI, *Broj i teritorija stećaka (najnovije stanje)*, Most 46-47, Mostar 1983, 91-94; ISTI, *Narodne i borbene igre na stećcima*, IA MI BiH 23, Sarajevo 1987., 170-171.
157. MILETIĆ N., *Stećci*, Umetnost na tlu Jugoslavije, Jugoslavija Beograd - Spektar Zagreb - Prva književna komuna Mostar 1982; ISTA, *Stećci - arheološki i likovni aspekt*, Bogumilstvoto na Balkanot ..., 233-240.
158. ATANACKOVIĆ-SALČIĆ V., *Arheološko istraživanje srednjovjekovne nekropole Pivnice u Hardomilju kod Ljubuškog*, 100 godina Muzeja na Humcu ..., 169-186; ISTA, *Zaštitno ar-*

Srednjovjekovnu umjetnost obradom je zaokružila Nada Miletić.¹⁵⁹ Noviji pogledi na izgled utvrđenja i njihovu ulogu ponuđeni su od Marka Popovića.¹⁶⁰ Književnost je sintetski obrađena od strane Herte Kune.¹⁶¹ Više radova bilo je posvećeno pisanoj riječi u srednjovjekovnoj Bosni.¹⁶² Dvorskoj kulturi srednjovjekovne Bosne novi prilog ponudio je Sima Ćirković.¹⁶³

heološko istraživanje srednjovjekovne nekropole Stećci u Raškoj Gori kod Mostara, NS 18-19, Sarajevo 1989, 65-98; BASLER Đ., *Problematika stećaka i romanike u Bosni i Hercegovini*, NEV 30/1, Sarajevo 1980, 237-252; BELOŠEVIĆ V., *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici na nekropoli u Marinoj šumi*, Glasnik Zavičajnog muzeja 1, Pljevlja 1999, 99-143; BOBAŠ M., *Stećak Mihovila Grahovčića*, Jukić 15, Sarajevo 1985, 103-110; DODIG R., *Greda - srednjovjekovna nekropola u Crvenom Grmu*, Hercegovina 4 (1984), Mostar 1985, 73-80; ESIN E., "SIN" (*Bosna-Hersek'de Bogomillere atfedilen, XIII-XVI. asillardan lahdler ile Anadoludaki XII-XIV yuzyillardan musahhas tasvirli turk mezar taslari arasinda bir mukayese*, POF 30, Sarajevo 1980, 107-138; FAZLAGIĆ N., *Stećci iz okoline Donjeg Vakufa*, Nova obzorja 8, Bugojno 1990; FISKOVIĆ C., *Stećci u Župi dubrovačkoj*, Zbornik Župe dubrovačke, Dubrovnik 1985, 3-21; KUJUNDŽIĆ J., *Problematika stećaka i romanike u Bosni i Hercegovini*, Nova et vetera 1/30, Sarajevo 1980, 237-252; KURENT T., *Simboli vasiona na stećcima I-IV*, Most, Mostar (XII/58-59, 1985, 111-122; XIII/60, 1985, 89-105; XIII/61-62, 1986, 77-88; XIV/68, 1987, 87-94); LECAQUE P., *Contribution à l'étude des stećci de Bosnie et Herzegovine: les stéées du Lauragais sont-elles cathares ?*, Bogumilstvoto na Balkanot ..., 135-142; LOVRENOVIĆ I., *Stećci okoline Mrkonjić-Grada*, NS 14-15, Sarajevo 1981, 85-96; MILOŠEVIĆ A., *Stećci i Vlasi*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture 2, Split 1991; MIKIĆ Ž., *Dinaridi srednjovjekovne nekropole Pavlovac kod Sarajeva*, GZM (A) 37, Sarajevo 1982, 207-216; MUTAPČIĆ S., *Pavlovac (nekropola stećaka)*, na istom mjestu, 167-177; PALAMETA M., *Kršćanska simbolika na stećcima neumskog zaleđa*, Neum, zavičaj i zemlja Hrvata, Općinsko vijeće Neum, Neum 1995; PERIĆ S., *Zaštitno iskopavanje na nekropoli sa stećcima "Rimsko groblje" u selu Loznica*, Članci i grada 13, Tuzla 1980, 139-149; PURGARIĆ-KUŽIĆ B., *Dosadašnja istraživanja o stećcima*, Radovi 28, Zagreb 1995, 242-253; RAKIĆ S., *Predstave figura pokojnika na stećcima*, NS 16-17, Sarajevo 1984., 47-68; SOKOL V., *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici neretvanskog područja*, Hrvatsko arheološko društvo 5, (Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka), Split 1980, 271-277; *Stećci Bosne i Hercegovine*, Zavod za zaštitu spomenika BiH, Sarajevo 1991; ZELENKA A., *Problem zaštite i prenosa stećaka u Hercegovini*, Hercegovina 2, Mostar 1982, 125-147; ISTI, *Problem prezentacije nekropole Radimlje*, Slovo Gorčina 10, Stolac 1982, 50-51; ISTI, *Stećci jablaničkog područja*, Hercegovina 4 (1984), Mostar 1985, 51-71; ŽERAVICA L., *Grobovi ispod stećaka na Pavlovcu kod Sarajeva*, GZM (A) 37, Sarajevo 1982, 179-205.

159. MILETIĆ N., *Srednjovjekovna umjetnost Bosne i Hercegovine*, Bosna i Hercegovina u tokovima ..., 111-119.

160. POPOVIĆ M., *Uticao pojave topova na razvoj odbrambenih sistema u Bosni*, Bosna i Hercegovina u tokovima ..., 99-110; ISTI, *Srednjovjekovne tvrđave u Bosni i Hercegovini (Prilog proučavanju fortifikacionih struktura)*, Zbornik za istoriju BiH 1, Beograd 1995, 33-55.

161. KUNA H., *Srednjovjekovna bosansko-hercegovačka književnost*, Pisana riječ u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena do 1918. godine, Veselin Masleša, Sarajevo 1982, 49-84.

162. PECO A., *Povelja Kulina bana u svjetlosti štokavskih govora XII i XIII vijeka*, Osamsto godina Povelje bana Kulina ..., 61-76; VUKOMANOVIĆ S., *Leksika i gramatička značenja u povelji Kulina bana*, na istom mjestu, 77-97; MLADENOVIĆ A., *Pretpostavka o jednoj glasovnoj osobini u povelji bana Kulina*, na istom mjestu, 99-103; DRAGOJLOVIĆ D., *Apoka-*

Pored Ćirkovićevog, i niz novijih radova apostrofira sintetički pristup prikaza mjesta i uloge kulture srednjovjekovne Bosne u evropskim okvirima.¹⁶⁴

- lipsa bosanskih krstjana i staroslovensko književno nasleđe*, KI XIII/52, Beograd 1981, 603-610; ISTI, *Crkvena književnost u srednjovekovnoj Bosni do sredine XIII veka*, KI XV/59, Beograd 1983, 339-346; ISTI, *Istorija srednjovekovne bosanske književnosti*, KI XVI/61, Beograd 1983, 87-128; ISTI, *Biblijska književnost u srednjovekovnoj Bosni*, KI XVI/62, Beograd 1983, 213-258; GOŠIĆ N., *Bosansko rukopisno evanđelje Sofijske narodne biblioteke "Kiril i Metodij"*, Radovi ANU BiH 70, Odjeljenje društvenih nauka 21, Sarajevo 1981; NEDIĆ M., *Bosančica - dragulj povijesti bosanskohercegovačke pismenosti*, Hrvatski narodni godišnjak 1999, HKD Napredak, Sarajevo 1998, 97-102; NIKOLAJEVIĆ I., *Toma Arhiđakon, "Anastazije Bibliotekar" i Jene Bori u kulturnoj istoriji Bosne i Hercegovine*, ZRVI 24-25, Beograd 1986, 134-149; PRIJATELJ K., *Prilog pripadnosti minijatura Misala vojvode Hrvoja*, Radovi 23 RPZ 10 (1983-1984), Zadar 1984, 311-319; REDEP J., *Specifičnosti i zajedničke karakteristike jugoslovenskih srednjovjekovnih književnosti*, Radio Sa XV/55, Sarajevo 1987., 247-252. Uporedi, DRAGOJLOVIĆ D., *Istorija srpske književnosti u srednjovekovnoj bosanskoj državi*, Svetovi, Novi Sad 1997.
163. ĆIRKOVIĆ S., *Dvor i kultura u srednjovekovnoj bosanskoj državi*, Bosna i Hercegovina u tokovima, 61-69.
164. FEKEŽA L., *Srednjovjekovna Bosna u tokovima evropske civilizacije*, Bosna i svijet ..., 39-45; ISTA, (s GAVRILOVIĆ M.), *Srednjovjekovne crkve u Bosni i Hercegovini*, BF V/8, Sarajevo 199., 219-233; GLAVAŠ T., *Crkve u Bosni i Hercegovini od IX do XIII stoljeća*, Napredak (kalendar), Sarajevo 1991, 55-65; HARISIJADIS M., *Illuminacija rukopisa bosanskog porekla u srednjem veku*, Glas SANU 354, Odeljenje istorijskih nauka 6, Beograd 1988, 91-135; KARAMEHMEDOVIĆ M., *Umjetnička obrada metala*, Veselin Masleša, Sarajevo 1980; LOVRENOVIĆ D., *Bosansko-humski mramorovi – stećci*, BF VI/7, Sarajevo 1997, 94-139; ISTI, *Srednjovjekovna Bosna i srednjoeuropska kultura*, Forum Bosnae 5, Sarajevo 1999, 177-206; LOVRENOVIĆ I., *Labirint i pamćenje. Kulturnohistorijski esej o Bosni*, Klagenfurt-Celovac 1994; MAKSIMOVIĆ J., *Mileševa i bosanska minijatura*, Mileševa u istoriji srpskog naroda ..., 155-163; ĆELIĆ DŽ., *Prilog proučavanju porijekla stare bosansko-hercegovačke gradske kuće*, Slovo Gorčina 12, Stolac 1984, 38-44; MIKULIĆ P., *Elementi gotike u sakralnoj arhitekturi Jajca*, BF V/8, Sarajevo 1997, 204-218; ISTA, *Utjecaj islamske umjetnosti na formiranje gotičkog stila i kontinuitet srednjovjekovnih formi u Bosni*, BF VI/9, Sarajevo 1998, 149-168; ISTA, *Bosna i europska gotika*, Dijalog IV/4, Sarajevo 1998, 176-194; MUŠETA-AŠČERIĆ V., *Utjecaj Istoka i Zapada na nastanak i razvoj urbanih naselja u Bosni u XV. stoljeću*, Bosna i svijet ..., 55-63; NILEVIĆ B., *Prilog muzičkom životu srednjovjekovne Bosne*, Zvuk 2, Sarajevo 1980, 72-73; PETROVIĆ Đ., *Ukrštanje i sažimanje različitih uticaja u materijalnoj kulturi Bosne i Hercegovine*, Bosna i Hercegovina u tokovima ..., 71-97; RADOJKOVIĆ B., *Materijalna kultura bosanske vlastele*, Zbornik za istoriju BiH 1, Beograd 1995., 67-83; REDŽIĆ H., *Društveno-ekonomske i političke osnove srednjovjekovne umjetnosti u Bosni i Hercegovini*, Radio Sa IX/29, Sarajevo 1980, 549-565; ISTI, *Društveno-ekonomske i političke osnove srednjovjekovne umjetnosti Bosne i Hercegovine*, Radovi ANU BiH 79, Odjeljenje tehničkih nauka 10, Sarajevo 1986; ŽIVKOVIĆ P., *Utjecaj ekonomsko-socijalnih prilika iz Dubrovnika i ostalih primorskih gradova na kulturne promjene u Bosni u XIV i XV stoljeću*, Radovi FF 25, RPZ 12 (1985-1986), Zadar 1986, 271-282.

Umjesto zaključka

Temeljnim vrijednostima u ovom razdoblju pripadaju radovi (monografije, članci, rasprave, prilozi, diskusije, recenzije i kritike) kojima je prezentiran dugotrajniji i ozbiljniji istraživački angažman autora. Neovisno od vidno različitih perioda, znatnog opterećenja i zatvaranja u drugom dijelu, oni su prepoznatljiva linija kojom se naučni pristup osmišljava, definira spoznaja, i ključno, u drugom dijelu razlikuju od dnevno-političke zloupotrebe historiografije.

Objavljivanje izvora za historiju srednjovjekovne Bosne ni u ovom periodu nije organizirano i sistematizirano, ali je i dalje unapređivano. Veće serijske publikacije razvijenijih centara izvan Bosne i Hercegovine, interesno, i dalje nastavljaju s objavljivanjem izvora prema ranije započetim okvirima prezentirajući, najčešće usputno, i izvore za historiju srednjovjekovne Bosne. Prazan hod u osmišljenosti školskog i obrazovnog prisustva pomoćnih historijskih nauka u Bosni i Hercegovini je neosporna smetnja u promjeni takvog stanja. Pristupom manjim tematskim okvirima i pojedinačnim dokumentima obogaćivan je fond objavljene građe. Značajnu osnovicu u definiranju zbirke izvora otvoren je detaljnijom obradom latinskih povelja i pisama. Rad na bibliografiji je dobio kvalitetno zaokruživanje i dalja proširivanja. Otvara se mogućnost osmišljavanja modernije standardizacije i prezentacije dostignutih proučavanja.

Raznovrsnost obrađivanih tematskih okvira, obilježen parcijalnošću i specijaliziranošću autora, rezultirao je značajnim produbljivanjima. Temeljnija sinteza i dalje je u sjeni Ćirkovićeve *Istorije srednjovjekovne bosanske države* iz 1964. Arheolozi su izvršili značajno zaokruživanje izradom *Arheološkog leksikona* i radom na topografiji unaprijedili opis srednjovjekovne Bosne. Ranosrednjovjekovlje je dobilo značajan pristup kojim su unapređuje produžetak naučnog dijaloga. Vanjskopolitički okvir detaljnije je rađen kroz odnose Bosne s Venecijom i Ugarskom, a s daljim produbljivanjima i u odnosu prema Dalmaciji, Dubrovniku i Bizantu. Unutrašnjopolitičke konture značajne pristupe dobile su za XV. stoljeće. Otvoren je pristup ideološkom i crkveno-političkom okviru historije srednjovjekovne Bosne. Pad Bosne je redefiniran.

Obradom niza župa i mjesta obogaćena je slika srednjovjekovne Bosne. Privreda i društvo dobili su svoja zaokruživanja i otvaranje novih pravaca. Pored obrade položaja Bosne u širim okvirima feudalne Evrope, otvaraju se i pristupi nedovoljno poznatim privrednim granama, kao i orijentaciji Bosne prema Dalmaciji. I izučavanje društva, feudalnog ustrojstva i stanovništva je unapređivalo, sintetskim okvirom, istraživanjem migracija i definiranjem socijalnog i ekonomskog statusa. Pristup vjerskim odnosima obogaćen je tematskim zaok-

ruživanjima proučavanja katoličanstva, Crkve bosanske, dominikanaca i pravoslavlja.

Pored redefinirane sintetske obrade kulturne historije nizom pristupa pisanoj riječi, materijalnoj kulturi i umjetnosti, ideološkom i feudalnom okviru kulturnih kretanja, prezentirana saznanja otvaraju novi sintetički pristup.

Historiografska produkcija 1980-1998. u aktualnom međuprostoru pretpostavlja prevazilaženje zatvaranja detaljnijim sagledavanjem stanja i definiranjem novih pravaca u razvoju historiografije. Dobrom podlogom bi se mogao smatrati časopis medievalista. Niz otvorenih tematskih zaokruživanja, bibliografije pisane riječi o srednjovjekovnoj Bosni, zbirka izvora, vanjskopolički okvir odnosa Bosne i Srbije, Bosne i Osmanskog carstva, monografska obrada Hrvoja Vukčića i Sandalja Hranića, sinteze topografije, vjere, kulture, te rad na sintezi historije srednjovjekovne Bosne, organiziranošću kroz projektna osmišljavanja, po uzoru na ovo razdoblje, unaprijedilo bi dosadašnje spoznaje.

Skraćenice:

AGM - Anton Gustav Matoš; ANALI - Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU/Zavoda za povijesne znanosti HAZU; ANU BiH - Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine; AP - Arheološki pregled; AV - Arhivski vijesnik; BF - Bosna franciscana; BIGZ - Beogradski izdavački grafički zavod; BKC - Bosanski kulturni centar; CANU - Crnogorska akademija nauka i umjetnosti; CCP - Croatica Christiana Periodica; DH - Dubrovački horizonti; Članci i građa - Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne; EJ - Enciklopedija Jugoslavije; ES - Enciklopedija Slovenije; FF - Filozofski fakultet; FTS - Franjevačka teologija Sarajevo; GADAR - Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika; GDI - Godišnjak Društva istoričara; GEM - Glasnik Etnografskog muzeja; GPF - Godišnjak Pravnog fakulteta; GPM - Godišnjak Pomorskog muzeja; GR IZ - Glasnik Rijasetu islamske zajednice; GZH - Grafički zavod Hrvatske; GZM (A/E) - Glasnik Zemaljskog muzeja (Arheologija/Etnologija); HAD - Historijski arhiv Dubrovnik; HAZU - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; HKD - Hrvatsko kulturno društvo; HM - Hrvatska misao; HZ - Historijski zbornik; IČ - Istorijski časopis; IG - Istorijski glasnik; IZ - Istorijski zbornik; JAZU - Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti; JF - Južnoslovenski filolog; JIČ - Jugoslovenski istorijski časopis; JLZ - Jugoslovenski leksikografski zavod; KI - Književna istorija; MH - Matica hrvatska; MS - Matica srpska; NEV - Nova et vetera; NS - Naše starine; NZ - Novopazarski zbornik; POF - Prilozi za orijentalnu filologiju; Radio Sa - Radio Sarajevo Treći program; Radovi - Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, Zagreb;

Radovi, RPZ - Radovi Filozofskog fakulteta, Razdio povijesnih znanosti, Zadar; Radovi FF - Radovi Filozofskog fakulteta; Radovi HDZU - Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost; Radovi Zavoda - Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zadar; SANU - Srpska akademija nauka i umjetnosti; RASPRAVE - Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti, Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU; SIJ - Savez istoričara Jugoslavije; SKZ - Srpska književna zadruga; SP - Starohrvatska prosvjeta; SV - Studia Vrbosniensia; ŠK - Školska knjiga; VIG - Vojnoistorijski glasnik; ZAD - Zbornik Arheološkog društva; Zbornik - Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Zagreb; ZČ - Zgodovinski časopis; ZFF - Zbornik Filozofskog fakulteta; ZIRAL - Zajednica izdanja "Ranjeni labud"; ZKM - Zbornik krajiških muzeja; ZRVI - Zbornik radova Vizantološkog instituta.

S u m m a r y

THE HISTORIOGRAPHY LITERATURE ON THE MEDIEVAL BOSNIA PUBLISHED IN THE COUNTRY AND ABROAD (1980-1998)

In this period the essential values have those works where long years and serious reserches of a cetain author took place. The published sources on the medieval history of Bosnia, not even in this period was well organized, systematized and further advanced. The variety of topics was characterized by certain parts and authors' specialization. the results were fairly established. the basic synthesis is still in the shadow of Ćirković's History of the Medieval Bosnian State. Archeologists completed the issue by the Archeologic lexicon and their work on topography, so they contributed to the description of the medieval Bosnia. The scientific dialogue was continued by the new views on the early Middle Ages. The foreign policy was more detailed in the relations of Bosnia and Venice and Hungary, but more detailed in relations to Dalmatia, Dubrovnik and Byzantine. the important approaches to the inner political affaires took place in the XV century. The way was opened to the ideological

and church-political frame of history of the medieval Bosnia. The decline of Bosnia was redefined. The researches of a series of regions and localities the picture of the medieval Bosnia was enriched. The economy and the society and the new directions were completed. The studies of the society, the feudal system and population marked a progress. A synthetic frame, the researches on migrations, social and economic status was defined. The approach to the religious relation was enriched by the studies of Catholicism, the Bosnian church, Dominicans and Orthodoxy. Besides of the Redefined synthetic study of the cultural history, a series of researches on the written word, material culture and art,s ideologic and feudal cultural events, the achieved knowledge open a new synthetic approach. The historiography production (1980-1998) at the actual time assuming to overcome the closing up but the detailed realization of the condition. To define the new directions in the development of the historiography. The paper is defined in the same direction.